

ชาวจีนในสยามโบราณ

จี.วิลเลียม สกินเนอร์ G.William Skinner

เอกสารประกอบการสัมมนาวิชาการ
จดหมายเหตุสยาม : จากกรุงธนบุรีศรีมหาสมุทร-จันทบูร
22-23 ก.ค. 2553

ชาวจีนในสยามโบราณ*

จี. วิลเลียม สกินเนอร์

* จาก สังคมจีนในประเทศไทย ประวัติศาสตร์เชิงวิเคราะห์. ชาญวิทย์ เกษตรศิริ บรรณาธิการ. พิมพ์ครั้งที่ 2. กรุงเทพฯ : มูลนิธิโครงการตำราสังคมศาสตร์และมนุษยศาสตร์, 2548

ศตวรรษต้นๆ : ชาวจีนในสยามโบราณ

ก. ความสัมพันธ์ระหว่างจีน—ไทยจนถึงคริสต์ศตวรรษที่ 17

เราจะพบภาพสลักนูนต่ำศิลปะเขมรที่งดงามยิ่งบางภาพได้ในปราสาทบายน ปราสาทกลางเมืองนครธม เมืองหลวงสมัยพระเจ้าชัยวรมันที่ 7 ซึ่งสร้างเสร็จก่อนทศวรรษแรกของคริสต์ศตวรรษที่ 13 ภาพแผ่นหนึ่งในห้องโถงชั้นนอกของปราสาทแห่งนั้นแสดงเรือสำเภากันไว้อย่างละเอียดลออ ซึ่งมีกะลาสีผู้หนึ่งที่เห็นหน้าตาได้ชัดเจนว่ามีเชื้อชาวเขมรเป็นผู้ควบคุมเรือ เรือสำเภานี้มีลักษณะเกือบทุกกระเบียดนิ้วคล้ายคลึงกับเรือสำเภาแบบที่ชาวจีนในสยามสร้างขึ้น และใช้สำหรับค้าขายในบริเวณอ่าวสยามเมื่อหลายศตวรรษที่เพิ่งผ่านมา¹ การค้นพบครั้งนี้เป็นเครื่องยืนยันความเชื่ออย่างแข็งขันของนักวิชาการชาวเยอรมันหลายคนว่า พ่อค้าชาวจีนได้มาตั้งตลาดค้าและเมืองท่าในอ่าวสยามเรียบร้อยแล้ว เมื่อคนไทยมาถึงบริเวณปากแม่น้ำเจ้าพระยาและแหลมมลายูในคริสต์ศตวรรษที่ 13

เมื่อทศวรรษสุดท้ายของคริสต์ศตวรรษที่ 13 โจว ต้า—กวน (C.I) ได้พบว่าชาวจีนมีการค้าอยู่ที่นครธม และรายงานว่าชาวจีนติดต่อกับกัมพูชาอย่างสม่ำเสมอ³ ตามบันทึกเก่า ๆ ของไทยแหลมมลายูเป็นแห่งแรกของสยามที่พ่อค้าชาวจีนและชาวต่างประเทศอื่น ๆ มากันมาก ทุก ๆ ปีจะมีขบวนเรือสำเภาจากเมืองจีนมาแวะที่ท่าเรือและที่ตั้งต่าง ๆ ทางฝั่งตะวันออกของแหลมมลายู⁴ ปรากฏในบางหลักฐานว่าในคริสต์ศตวรรษที่ 13 และ 14 พ่อค้าชาวจีนพร้อมด้วยสินค้าซึ่งได้มุ่งเดินทางไปยังอินเดียและตะวันตกไกลออกไป อาจจะไปได้เพียงแค่ชุมพร สุราษฎร์ธานี (บ้านดอน) หรือนครศรีธรรมราช (ลิเกอร์) เท่านั้น โดยอาศัยลมมรสุมตะวันตกเฉียงเหนือ ณ เมืองเหล่านี้ พ่อค้าก็จะขนส่งสินค้าลงจากเรือ เพื่อถ้ายสินค้าต่อไปโดยทางบกให้ทันเวลาพอดีที่พ่อค้าจะกลับเมืองจีนโดยอาศัยลมมรสุมตะวันตกเฉียงใต้⁵

อันที่จริง คำอธิบายที่สมเหตุสมผลมากที่สุดที่ว่าชาวจีนค้นพบแหล่งแร่ดีบุกทางภาคใต้ของสยามได้อย่างไร่นั้นช่วยให้สรุปได้ว่า พ่อค้าชาวจีนเองเป็นฝ่ายที่เดินทางข้ามแหลมแห่งนี้ อาจเป็นไปได้ว่าชาวจีนได้พบแหล่งแร่โดยบังเอิญในการเดินทางจากนครศรีธรรมราชที่ตั้งอยู่บนอ่าวสยามมายังตรังที่ตั้งอยู่บนอ่าวเบงกอล และทำการถลุงแร่เป็นจำนวนน้อยสำหรับใช้กันเอง ณ ที่นั้น⁶ พ่อค้าชาวจีนอื่นๆ ที่เสี่ยงเดินทางผ่านเข้ามาทางช่องแคบมะละกาที่อาจจะได้ค้นพบทำนองเดียวกันนี้ที่ภูเก็ต เคนอร์ และเซลบิก⁷ เชื่อว่าชาวจีนได้ค้นพบและเริ่มทำเหมืองแร่มาก่อนคริสต์ศตวรรษที่ 14 แล้ว ส่วนนักเขียนอื่นๆ⁸ ให้ข้อเสนอนี้ว่าน่าจะเป็นอีกศตวรรษหนึ่งต่อมา อย่างไรก็ตาม ผู้ทำเหมืองดีบุกชาวจีนได้ตั้งหลักฐานอย่างมั่นคงแล้วทางภาคใต้ของสยาม เมื่อชาวตะวันตกรุ่นแรกๆ ได้เข้ามายังดินแดนแถบนี้⁹

ราชอาณาจักรสุโขทัยตั้งขึ้นเมื่อกลางคริสต์ศตวรรษที่ 13 และในครึ่งหลังของคริสต์ศตวรรษ
นี้ ราชสำนักมองโกลได้พยายามที่จะรวมราชอาณาจักรสุโขทัยให้เป็นรัฐบรรณาการซึ่งชาวจีนเรียกกัน
ว่า เซียน [Hsien] (C.2) มีการส่งคณะทูตจีนมาเมื่อ ค.ศ. 1282 (พ.ศ. 1825), ค.ศ. 1293
(พ.ศ. 1836) และ ค.ศ. 1294 (พ.ศ. 1837) ซึ่งครั้งสุดท้ายทูตได้ถือสาส์นมาถวายพระเจ้าราม-
คำแหง กษัตริย์แห่งสุโขทัยให้เสด็จไปยังราชสำนักของจักรพรรดิ¹⁰ ในที่สุดพระเจ้ารามคำแหงทรง
ส่งคณะทูตบรรณาการไปยังปักกิ่งเมื่อ ค.ศ. 1296 (พ.ศ. 1839), ค.ศ. 1297 (พ.ศ. 1840) และ
ค.ศ. 1299 (พ.ศ. 1842)¹¹ คณะทูตบรรณาการยังได้ไปปักกิ่งอีกในปี ค.ศ. 1314 (พ.ศ. 1857),
ค.ศ. 1319 (พ.ศ. 1862) และ ค.ศ. 1323 (พ.ศ. 1866) ซึ่งหลังจากนั้นต่อมาคณะทูตสุโขทัยไป
ปักกิ่งก็สิ้นสุดลง¹² แม้กระนั้นก็ตาม เท่าที่ทราบกัน พ่อค้าเอกชนชาวจีนยังคงได้ทำการค้าขายกับ
เมืองท่าของไทยสืบต่อมาจนกระทั่งสิ้นราชวงศ์หยวน

อย่างไรก็ตาม การล้มอำนาจราชวงศ์มองโกลในจีนก่อให้เกิดความวุ่นวายภายในขึ้น ซึ่งทำให้
การค้ากับต่างประเทศหยุดชะงักลงเป็นเวลาหลายทศวรรษหลัง ค.ศ. 1368 (พ.ศ. 1911) และไม่ว่า
ปรากฏการณ์การค้าระหว่างจีนกับสยามในช่วงสองสามศตวรรษแรกของราชวงศ์หมิง อย่างไรก็ตามสมัย
นี้เองเป็นสมัยที่อยุธยาได้เริ่มส่งคณะทูตบรรณาการไปยังนานกิง เมืองหลวงของราชวงศ์หมิง¹³ อย่าง
สม่ำเสมอ อาจเป็นเพราะพระเจ้าแผ่นดินไทยนิยมซื้อสินค้าจีนมาก่อนที่การค้าของจีนจะเสื่อมลง
ราวๆ ค.ศ. 1368 (พ.ศ. 1911) ทำให้เกิดการเคลื่อนไหวทางการค้าด้วยการส่งคณะทูตบรรณาการ
ไปยังเมืองจีนเมื่อต้นสมัยราชวงศ์หมิง อย่างไรก็ดีคณะทูตแห่งราชวงศ์หมิงซึ่งมายังสยามใน ค.ศ.
1370 (พ.ศ. 1913) ได้รับการต้อนรับอย่างน่าพึงพอใจ ยิ่งเมื่อทูตได้ถือพระราชสาส์นถึง เลียน-หลอ
เพราะเลี่ยนเป็นชื่อภาษาจีนของสุโขทัย และหลอ-หู (C.3) เป็นชื่อภาษาจีนของราชอาณาจักรละโว้
หรือลพบุรี¹⁴ การที่ราชสำนักจีนใช้คำว่า เลี่ยน-หลอ อันเป็นคำเชื่อมก็เพื่อหมายถึงอยุธยา ซึ่งสืบ
ทอดอาณาจักรแรกๆ มาอย่างถูกต้อง และยอมรับว่าอยุธยาเข้ามาแทนที่สุโขทัย นับเป็นการยกย่อง
อย่างสูงของกษัตริย์แห่งอยุธยาที่ได้รับการแต่งตั้งจากนานกิงให้เป็นกษัตริย์ (อวंग) แห่งเลี่ยน-หลอ
ซึ่งความจริงก็กำลังจะได้เป็นในเวลาไม่นานนัก¹⁵ ไทยได้ส่งคณะทูตบรรณาการและไปเยือนเป็นทาง
การหลายครั้งหลายหนติดต่อกันมา จนล่วงเลยสมัยการสำรวจเส้นทางเดินเรือของเจิ้งเหอ (C.4)
ระหว่าง ค.ศ. 1405 (พ.ศ. 1948) และ ค.ศ. 1433 (ค.ศ. 1976) ในสมัยอันรุ่งเรืองของราชวงศ์หมิง
ไม่อาจยืนยันว่า เจิ้งเหอเองเคยไปอยุธยา แต่ทว่าสมาชิกในคณะของเขาที่สำคัญๆ หลายคน เช่น หม่า
ชวน (C.5) หุง เป้า (C.6) และเฟี้ย ซัน (C.7)¹⁶ ได้ไปเยือนอยุธยาอย่างแน่นอน และอาจ
ไปเยือนเมืองอื่นๆ ของสยามอีกด้วย

ทั้งหม่า ชวน และเฟี้ย ซัน รู้สึกประทับใจในเสรีภาพของสตรีสยาม ยิ่งกว่านั้นยังประทับใจ
ที่สตรีสยามมีความสมัครใจต่อชายจีน ดังที่เฟี้ยกล่าวไว้ว่า “เมื่อใดก็ตามที่ [สตรีสยาม] พบ
ชาวจีนก็พอใจเป็นอันมาก และมักจะเตรียมเหล้ายาปลาบึงไว้ต้อนรับและแสดงความเคารพต่อ
เขาด้วยการร้องเพลงสนุกสนานและกักตัวไว้ทั้งคืน” ตามที่หม่ากล่าว สำหรับเรื่องนี้สามีไม่รู้สึก
ลำบากใจเลยแต่กลับภูมิใจว่าภรรยาของตนนั้นสวยพอที่จะทำให้ชายจีนพอกพอใจ¹⁷ จากเรื่องราว

ที่บรรยายมานี้ จะเห็นได้ว่าชาวจีนมีเหตุผลอื่นนอกเหนือไปจากการค้าในการมาเมืองสยาม อย่างไรก็ตาม เรื่องเหลือเชื่อที่นักสำรวจเล่าหลังจากกลับไปเมืองจีนแล้ว กระตุ้นให้เกิดการค้าขายและการอพยพออกไปยังนาน-ยาง* อย่างขนานใหญ่

สถานการณ์ที่นักสำรวจสมัยต้นคริสต์ศตวรรษที่ 15 บรรยายไว้นี้ อาจนำไปสู่การมีลูกจีนในสยามเป็นครั้งแรก ได้แก่ ลูกที่มีบิดาเป็นจีน มารดาเป็นไทย หลักฐานทางจีนในศตวรรษต่อมา ก็แสดงให้เห็นประจักษ์ว่า ชาวจีนได้ไปตั้งหลักแหล่งกันมาหลายรุ่นแล้ว¹⁹ “ในประเทศนี้ประชาชนไม่มีนามสกุล ชาวจีนยังคงรักษาแซ่เดิมของตนไว้ในชั้นแรก แต่ทว่ายกเลิกไปในอนุชนสองสามรุ่นต่อมา” จากการพิจารณาข้อเท็จจริงที่ว่า ในสมัยก่อนหญิงจีนไม่เคยอพยพออกนอกประเทศ คำกล่าวนี้จึงเป็นหลักฐานแสดงว่ามีการแต่งงานกันระหว่างชายจีนกับหญิงไทย และระหว่างหลานจีนอย่างรวดเร็ว ความตอนเดียวกันยังเอ่ยถึง “ถิ่นที่ชาวจีนอาศัยอยู่ ณ นานบางแห่ง” ซึ่งชี้ให้เห็นว่ามีแหล่งพำนักอาศัยของชาวจีนอยู่ในอยุธยาแล้วตั้งแต่คริสต์ศตวรรษที่ 16

ยังปรากฏว่ามีหลักฐานทางอ้อมเกี่ยวกับการตั้งหลักแหล่งและการกลืนชาวจีนเข้ามาอยู่ในสยามเรียบร้อยแล้วก่อนคริสต์ศตวรรษที่ 15 ตามประเพณีไทย คณะทูตครั้งสุดท้ายของพระเจ้ารามคำแหงที่ไปยังเมืองจีนได้พาช่างปั้นดินเผาชาวจีนมายังสุโขทัย เมื่อ ค.ศ. 1300 (พ.ศ. 1843) ต่อมาไม่นาน ก็มีการทำเครื่องปั้นดินเผาแบบใหม่ขึ้นที่สุโขทัย และเครื่องเคลือบที่เตาเผาเมืองสวรรคโลก ในเวลาต่อมาก็มีลวดลายและเทคนิคแบบจีน²⁰ เสอ เมย์²¹ ได้ให้เรื่องราวอธิบายว่า อิทธิพลจีนในการตกแต่งเครื่องปั้นดินเผาสวรรคโลกสูญสิ้นไปเมื่อครั้งแรกของคริสต์ศตวรรษที่ 15 ซึ่งทั้งนี้หมายถึงว่า ลูกหลานของช่างปั้นที่อพยพเข้ามาในเวลานั้นได้ถูกกลืนไปหมดสิ้นแล้ว ผู้ลี้ภัยการเมืองชาวจีนก็เป็นพวกหนึ่งในบรรดาผู้อพยพเข้ามายังสยามรุ่นแรก ๆ ด้วย กรณีแรกที่เชื่อได้อย่างแน่นอนเกี่ยวกับเรื่องราวทำนองนี้ก็คือ เรื่องของ เฉิน อี้ จุง (C.11) ผู้ซึ่งหลบหนีมาจากกวางตุ้งเข้ามายังอาณาจักรจามปา เมื่อพวกมองโกลพิชิตจีนตอนใต้ได้จากผู้ปกครองสมัยราชวงศ์ซ่ง และแล้วเมื่อชาวมองโกลได้ปล้นเมืองหลวงของพวกจามใน ค.ศ. 1283 (พ.ศ. 1826) จึงหนีไปอยู่เมืองสยามจนถึงแก่กรรม²² ศัตรูของราชสำนักหมิง รวมทั้ง เทอ ป่า-ฮวน (C.12) ก็ได้หนีเข้ามาในสยามเมื่อต้นคริสต์ศตวรรษที่ 15 แม้ว่าพวกเขาเหล่านี้จะถูกกษัตริย์แห่งอยุธยาส่งกลับคืนไปตามคำขอร้องของจักรพรรดิหย่ง-ลู่²³ พงศาวดารจีนยังได้บันทึกตัวอย่างที่รู้จักเกี่ยวกับชาวจีนที่ได้เป็นข้าราชการของรัฐบาลไทย ราว ๆ ก่อน ค.ศ. 1480 (พ.ศ. 2023) เซียะ เทวิน บั้น (C.13) ซึ่งเป็นชาวเมือง ตัง-โจว (ฟูเกี้ยน) “ลอย” เรือเร่ขายเกลือมายังเมืองสยามก็ยังได้เป็นข้าราชการในตำแหน่งออกขุน²⁴

ในครั้งหลังของคริสต์ศตวรรษที่ 16 ปรากฏมีเหตุร้ายเกิดขึ้นในประวัติศาสตร์เมืองปัตตานี ซึ่งเหตุการณ์นี้แสดงให้เห็นถึงการมาตั้งหลักแหล่งของชาวจีนในสยามภาคนี้ ในช่วงทศวรรษ 1560 และช่วงทศวรรษ 1570 หลิน เต้า-เฉียน (C.14) หนึ่งในบรรดาโจรสลัดที่มีชื่อเสียงที่สุดในเมืองกวางตุ้งและฟูเกี้ยน หลังจากที่ได้หลบหนีความตายมาอย่างหวุดหวิดมากกว่าหนึ่งครั้ง ก็ได้พาพรรคพวกหลบหนีมายังนาน-ยาง เพื่อหาที่พักอาศัยอย่างถาวร หลังจากหยุดพักที่เมือง พูโต คอนโดเร

* นาน-ยาง ภาษาจีนอ่าน นาน-เอี้ยง หมายถึงประเทศทางเอเชียตะวันออกเฉียงใต้

“เขาได้ไปยังเมือง ต้า-เหียน [คานี ซึ่งเป็นค่ายของปัตตานี] เป็นเมืองที่อยู่ทางภาคตะวันตกเฉียงใต้ของสยาม เขาได้บุกโจมตีเมืองนั้นและยึดได้ เจ้าเมืองคนปัจจุบันของ ต้า-เหียน จึงเป็นลูกหลานของเขา”²⁵ เหตุการณ์ที่เกิดขึ้นเมื่อต้นรัชกาลของ วาน-ลี (ค.ศ. 1573–1620 หรือ พ.ศ. 2116–2163) บางทีอาจจะเป็นระหว่าง ค.ศ. 1578 (พ.ศ. 2121) กับ ค.ศ. 1580 (พ.ศ. 2123) ก็ได้ เหตุการณ์นี้ดูขัดแย้งกับที่ว่าหลินเองจะเป็นแต่จ้าวหรือฮักเกี้ยนกันแน่ แต่เขาก็มาจากฟูกเกี้ยนไปนาน—อย่างแน่นอน และบางทีลูกน้องส่วนใหญ่ของเขาอาจเป็นฮักเกี้ยนก็ได้ ประวัติศาสตร์สมัยหนึ่ง²⁶ ตอนหนึ่งกล่าวว่าคนที่มากับหลินมีจำนวนมากกว่าสองพันคน

ชาวจีนที่อยู่ในปัตตานียังคงเล่าเรื่อง หลิน เต้า-เหียน กันอยู่ ตามเรื่องราวของชาวจีน หลินเป็นพระเอกจากฟูกเกี้ยนสมัยราชวงศ์หมิง มาปัตตานีพร้อมกับเรือรบและกองทหารจำนวนมาก เขาได้เข้าโจมตีและยึดเมืองปัตตานีได้ เจ้าเมืองชาวมลายูตกใจกลัวเลยยกธิดาของตนให้แต่งงานด้วย และแต่งตั้งให้หลินเป็นทนายของเจ้าเมือง อย่างไรก็ตาม พงศาวดารเมืองปัตตานีกล่าวว่า หลินเป็นเพียงหัวหน้าคนงานคลังแสงสรรพาวุธชาวฮักเกี้ยนที่ได้แต่งงานกับเจ้าหญิงชาวมลายู ตั้งหลักแหล่งอยู่ที่คาเซ และได้แปลงสัญชาติ หลินได้สร้างปืนใหญ่สามกระบอกให้ราชินีแห่งปัตตานีและถึงแก่กรรมขณะพยายามทดลองยิงปืนกระบอกหนึ่ง เรื่องราวนี้เล่ากันสืบต่อมาว่า ชาวมลายูในเมืองคาเซกล่าวฟ้องกันว่าหลิน เต้า-เคียม (หลิน เต้า-เหียน) เป็นบรรพบุรุษของพวกเขา²⁷ น่าจะเป็นความจริงมากที่สุดว่าหลินและบริวารนับได้ว่าเป็นบรรพบุรุษของชาวมลายูด้วย สวี หวิน-เฉียว กล่าวว่า หลินแต่งงานกับธิดาของเจ้าเมืองมลายู ได้ปกครองเมืองมาจนกระทั่งประสบอุบัติเหตุจากการทดลองปืนใหญ่ หลังเหตุการณ์แล้วภรรยาของหลินก็ได้ขึ้นเป็นราชินีองค์แรกของปัตตานี แต่ก็ไม่จำเป็นต้องยอมรับเรื่องราวที่ค่อนข้างเป็นเรื่องแต่งชิ้นนี้ หลินอาจจะ “อยู่อย่างราชา” ในฐานะเป็นหัวหน้าคนและครอบครัวของตนที่คาเซก็ได้ และทำนองเดียวกับเรื่องพระเอกทางด้านวัฒนธรรม ในฐานะเขาจึงอาจเกินความจริงไปบ้างสำหรับเรื่องในปัจจุบัน²⁸ ชาวจีนในปัตตานียังเชื่ออีกว่า ลิม กู-เหียง น้องสาวคนเล็กของเขาได้ติดตามมาที่ปัตตานีและพยายามที่จะชักจูงให้เขากลับเมืองจีนแต่ไร้ผล ลิม กู-เหียง (เจ้าแม่ตี๋มกอกเหียง) ยังคงได้รับการยกย่องสรรเสริญว่าเป็นสัญลักษณ์ของความรักชาติจีนอย่างแรงกล้าในปัจจุบัน

เรื่องของหลิน เต้า-เหียน รวมทั้งฐานะของปัตตานีในการเป็นเมืองท่าที่เจริญอาจช่วยอธิบายถึงจำนวนประชากรจีนที่มากมาย ซึ่งนักเขียนในช่วงทศวรรษ 1600 ได้เขียนไว้เกี่ยวกับปัตตานี จึงน่าจะเป็นไปได้ว่า ชาวจีนสามคนซึ่งบริหารการในรัฐบาลปัตตานีราว ๆ ค.ศ. 1600 (พ.ศ. 2143) ได้แก่ คนของหลิน เต้า-เหียน หรือลูกหลานของคนเหล่านี้ มีอยู่คนหนึ่งเป็นชาวเมืองจาง-โจว ชื่อ จาง รัชชากรทั้งก่อนและหลังสมัยราชินีองค์แรกของปัตตานี บุตรชายของจางได้รับแต่งตั้งเป็นข้าราชการเมื่อตอนที่ยังไม่ถึงแก่กรรม ข้าราชการอีกสองคน ได้แก่ หลี กุ้ย (C.16) และหลิน อวิน-หลิน (C.17) ซึ่งเป็นผู้ที่ข้าราชการชาวญี่ปุ่นส่งจดหมายราชการถึงเมื่อ ค.ศ. 1599 (พ.ศ. 2142) และ ค.ศ. 1602 (พ.ศ. 2145) ตามลำดับ จะต้องเป็นข้าราชการในตำแหน่งสูงในสมัยราชินีปัตตานีอย่างแน่นอน²⁹

ในการพิจารณาเอกสารเล็ก ๆ น้อย ๆ ที่มีอยู่เกี่ยวกับชาวจีนแต่ละบุคคลที่อาศัยอยู่ในสยาม โดยมิได้ทำการค้าขายในศตวรรษต้น ๆ แล้ว ควรจะตระหนักว่า คนจีนที่มีชื่ออยู่ในพงศาวดารและจดหมายเหตุนั้นเป็นบุคคลสำคัญเป็นพิเศษ ชาวจีนอพยพเป็นจำนวนมากย่อมเป็นพ่อค้าชาวจีนที่ไม่มีใครรู้จัก เพื่อที่จะได้ภาพพจน์ที่กระจ่างกว่านี้เกี่ยวกับความเจริญรุ่งเรืองของสังคมจีนในสยามจำเป็นอย่างยิ่งที่จะต้องมองดูแบบแผนการค้า และการใช้บรรณาการระหว่างสยามกับจีนอย่างคร่าว ๆ ด้วย

คณะทูตบรรณาการของสยามที่ส่งไปยังเมืองจีนบ่อยครั้งในระหว่าง 250 ปีแรกของราชวงศ์หมิง (อาทิ ตลอดรัชสมัยของ วาน-ลี แห่งจีน และรัชสมัยของพระเอกาทศรถแห่งสยาม)³⁰ แสดงให้เห็นแบบแผนที่สำคัญดังนี้

สมัย	จำนวน ปี	จำนวน คณะทูตบรรณาการ	ความถี่ของคณะทูต (จำนวนต่อทศวรรษ)
ค.ศ. 1368—1404 (พ.ศ. 1911—1947)	37	14	3.9
ค.ศ. 1405—1433 (พ.ศ. 1948—1976)	29	8	2.8
ค.ศ. 1434—1499 (พ.ศ. 1977—2042)	66	12	1.8
ค.ศ. 1500—1579 (พ.ศ. 2043—2122)	80	9	1.1
ค.ศ. 1580—1619 (พ.ศ. 2123—2162)	40	3	0.8
รวมทั้งสิ้น	252	46	1.8

เป็นที่น่าสังเกตว่าสยามค่อย ๆ ลดจำนวนคณะทูตบรรณาการลงอย่างสม่ำเสมอในระหว่างระยะสองศตวรรษครึ่งเศษ ๆ สิ่งที่สำคัญที่เกี่ยวกันก็คือ การสำรวจเส้นทางเดินเรือทางทะเลของเหอ (ค.ศ. 1405—1433 หรือ พ.ศ. 1948—1976) มิได้เปลี่ยนแปลงแนวโน้มในทางที่ลดลงแต่อย่างใด นั่นก็คือ คณะทูตบรรณาการไปเมืองจีนค่อย ๆ ลดจำนวนครั้งลง หลังการสำรวจเส้นทางเดินเรือทางทะเลของเจิ้งเหอ ตรงกันข้าม การค้าของเอกชนจีนกับสยามกลับขยายตัวเพิ่มขึ้นเรื่อย ๆ ในระหว่างสมัยนี้ ฉะนั้น ถ้าหากว่าการสำรวจเส้นทางเดินเรือของเจิ้งเหอ เป็นความพยายามในส่วนที่จะนำเอาแหล่งการค้าโพ้นทะเลของจีนมาอยู่ในโครงสร้างของระบบบรรณาการ ดังที่แฟร์แบงก์และเติ่งกล่าวไว้³¹ การกระทำเช่นนั้นก็นับว่าไม่ประสบความสำเร็จเลย

อาจจะปรากฏว่าระบบบรรณาการนั้นมีผลประโยชน์ทั้งทางการเมืองและเศรษฐกิจแก่ประเทศสยาม ระบบบรรณาการสามารถใช้เป็นการยืนยันตำแหน่งที่ถูกต้องตามกฎหมายของกษัตริย์ไทยหรือราชวงศ์ และยังเป็นที่ซึ่งได้มาซึ่งสินค้าเงินและรายได้จากการค้าของจีนอีกด้วย ถ้าข้อสมมุติฐานนี้มีเหตุผล ทฤษฎีทั้งสองก็แสดงให้เห็นว่า (1) ในช่วงระหว่างยุคต้นของสมัยราชวงศ์ไทย คณะทูตบรรณาการของสยามน่าจะมีบ่อยครั้งมากกว่าในภายหลัง หลังจากการได้รับตำแหน่งแล้ว (2) ในช่วงระหว่างการค้าเสรี (อาทิ ไม่มีการค้าผูกขาด) ความถี่ของคณะทูตบรรณาการน่าที่จะเป็นสัดส่วนที่ตรงกันข้ามกับกิจกรรมของพ่อค้าเอกชนในการส่งสินค้าเข้าตามที่ต้องการจากจีน ทฤษฎีที่ว่าถ้าพ่อค้าเอกชนส่งสินค้าตามที่ต้องการและจ่ายค่าภาษีสินค้าเข้าของตนให้แก่ท้องพระคลังแล้ว หน้าที่ทางเศรษฐกิจของคณะทูตบรรณาการก็ย่อมจะต้องลดลงไม่มากนักด้วย

โดยทั่วไป สัมพันธภาพเหล่านี้จะเกิดขึ้นมาจากรื่องราวดังกล่าว เพราะว่าเราได้ทราบถึงความสัมพันธ์ระหว่างจีน-ไทยว่ามีมาก่อน ค.ศ. 1620 (พ.ศ. 2163) แล้ว คณะทูตบรรณาการลี้ภัยไปเมื่อต้นคริสต์ศตวรรษที่ 14 เมื่อการค้าของเอกชนจีนกับสยามเพิ่มขึ้น เมื่อการส่งสินค้าจีนหยุดชะงักลงหลังจากการเปลี่ยนแปลงราชวงศ์จีนใน ค.ศ. 1368 (พ.ศ. 1911) คณะทูตบรรณาการได้เริ่มขึ้นใหม่ด้วยอัตรา 3.9 ต่อทศวรรษ และความถี่ลดน้อยลงในช่วงสองศตวรรษต่อมาเนื่องจากการค้าระหว่างจีนกับไทยอยู่ในมือของชาวจีนเพิ่มขึ้น และเนื่องจากฐานะของราชอาณาจักรอยุธยาบกพร่อง กษัตริย์มีความมั่นคงยิ่งขึ้น ความสับสนนอกเหนือจากนี้ก็เป็นเพราะการอพยพเข้ามาของเงินจีนขึ้นอยู่กับข้อเท็จจริงที่ว่าราชสำนักจีนห้ามคณะทูตบรรณาการนำชาวจีนกลับมาด้วย ตัวอย่างเช่น เมื่อ ค.ศ. 1480 (พ.ศ. 2023) คณะทูตสยามลอบนำชาวจีนบางคนมาด้วย จักรพรรดิฉินจึงได้ส่งข้าราชการมายังอยุธยาเพื่อต่อว่าอย่างรุนแรง³² ดังนั้น การอพยพออกไปโพ้นทะเลของชาวจีนจึงกระทำได้โดยทางเรือสำเภาจีนเท่านั้น และเมื่อเป็นเช่นนั้น ชาวจีนอพยพจึงขึ้น ๆ ลง ๆ ตามจำนวนการค้าของพ่อค้าจีนที่มีกับสยาม

ไม่ใช่เรื่องง่ายที่จะบันทึกจำนวนพ่อค้าจีนที่เพิ่มขึ้นในสยาม และการเพิ่มปริมาณของการค้าที่พ่อค้าดำเนินกิจการอยู่ระหว่างจีนกับสยามสมัยราชวงศ์หมิง แต่แนวโน้มโดยทั่วไปก็เป็นที่กระจ่างชัด การค้าที่ต้องชะงักไปในปี ค.ศ. 1368 (พ.ศ. 1911) ได้กลับฟื้นขึ้นอีกเมื่อต้นคริสต์ศตวรรษที่ 15 ตัวอย่างเช่น หม่า ฮวน ได้เขียนไว้ว่า เรือจีนเดินทางไปสยามเพื่อค้าขาย และอีกหนึ่งศตวรรษต่อมาเมื่ออัลบูเคอร์กต้องการส่งทูตจากมะละกามายังสยามใน ค.ศ. 1511 (พ.ศ. 2053) นั้น เขาต้องจกรายการเรือสำเภาจีนที่กำลังจะออกไปอยุธยาไว้³³ หลังจากการสำรวจเรื่องราวเกี่ยวกับสยามของโปรตุเกสสมัยคริสต์ศตวรรษที่ 16³⁴ เดอ คัมโบส กล่าวถึงพ่อค้าชาวจีนว่า “ตั้งหลักแหล่งอยู่ทั่วทุกหนทุกแห่งในประเทศไทย” ซึ่งหมายความว่าที่ใดที่ชาวโปรตุเกสไปที่นั่นก็มีพ่อค้าชาวจีน ในคริสต์ศตวรรษที่ 16 ที่มิใช่พ่อค้าที่ย่อมมีโรสลัดด้วย ตามบันทึกของจีน มีอยู่หลายตัวอย่างเกี่ยวกับโจรสลัดจีนที่มีกองบัญชาการอยู่ในสยามภาคใต้ ใน ค.ศ. 1540 (พ.ศ. 2083) พันธบัตรกุสสวี่ที่ขึ้นชื่อ (C. 18) ในปัตตานีได้ชักชวนพ่อค้าชาวโปรตุเกสที่นั่นให้เตรียมการปล้นสะดมตามชายฝั่งฟูเกียน³⁵ ใน ค.ศ. 1554 (พ.ศ. 2097) โจรสลัดที่โหดร้ายอีกสองคน ชื่อ เทอ หย่า-ป้า (C.19) และ เจิ่น จู-ซิง

(C.20) ก้อยู่ที่ปัตตานีด้วย จากเมืองท่าปัตตานีนี้เองทั้งสองได้ไปทำการปล้นสะดมแถบชายฝั่งทะเลจีน³⁶ โจรสลัดจีนที่ทำการค้าขายขึ้นล่องอยู่ในอ่าวสยามไม่ปรากฏอยู่ในบันทึกประวัติศาสตร์จีนเลย

เมื่อต้นคริสต์ศตวรรษที่ 17 ฐานะของพ่อค้าจีนในสยามสำคัญมาก (ตัวอย่างเหล่านี้ได้มาจากรัชสมัยของพระเอกาทศรถ ค.ศ. 1605–1620 หรือ พ.ศ. 2148–2163) ใน ค.ศ. 1616 (พ.ศ. 2159) ชาวฮอลันดาที่อยู่ในปัตตานีได้เขียนไว้ว่า ชาวจีนมีจำนวนมากกว่าชาวพื้นเมืองที่นั่นมาก³⁷ หลักฐานของจีนที่ตีพิมพ์ในเบื้องต้นเกี่ยวกับสภาพธุรกิจอย่างละเอียดที่ปัตตานีว่า “ชาวจีนที่อยู่ในปัตตานีมีจำนวนมากมาย กล่าวได้ว่าเดินก็แทบจะชนกัน ... เมื่อนำสินค้ามาขายเจ้าหน้าทักก็ไม่กล้าเรียกเก็บภาษีกับคนจีน”³⁸ ฐานะคนจีนที่นครศรีธรรมราชก็เป็นที่น่าพอใจเท่าเทียมกัน เช่น ในการพิจารณาสนธิสัญญาที่ฮอลันดาทำกับเจ้าเมืองนครศรีธรรมราชซึ่งเป็นเมืองขึ้นของไทยนั้น วัน ในเอนโรเดได้เขียนไว้เมื่อ ค.ศ. 1612 (พ.ศ. 2155) ว่าตามร่างสนธิสัญญา ชาวจีนจะต้องจ่ายเพียงค่าภาษีอากรธรรมดาเท่านั้น “ใครจะทำร้ายหรือทำให้ชาวจีนเดือดร้อนมิได้”³⁹ ชุมชนการค้าของจีนที่นครศรีธรรมราชกว้างขวางพอที่จะทำให้พ่อค้าชาวอังกฤษซึ่งปรารถนาจะเปิดความสัมพันธ์ทางการค้ากับชุมชนจีนนั้นได้เดินทางไปยังนครศรีธรรมราชโดยเฉพาะในปี ค.ศ. 1620 (พ.ศ. 2163)⁴⁰ ตามที่วัน วลิต กล่าวไว้ว่า ทุกๆปีชาวจีนจากภาคใต้ของฟูเกี้ยนในสมัยนั้นได้นำเอา “สินค้าจีนนานาชนิดบรรทุกเรือมายังประเทศนี้ [สยาม] เป็นจำนวนมาก และบรรทุกไม้ฝาง ตะกั่วและสินค้าอื่นๆอีกมากกลับไป”⁴¹ นักเขียนจีนกล่าวไว้ในรัชสมัยของพระเอกาทศรถว่า “พลเมือง [ของสยาม] ดันรับชาวจีนด้วยน้ำใจจริงมากกว่าชาวพื้นเมืองของประเทศมากมายนัก ฉะนั้นสยามจึงเป็นประเทศที่เป็นมิตรกับชาวจีนอย่างแท้จริง”⁴²

แนวโน้มทั่วไปในช่วงระหว่างสองศตวรรษครั้งแรกของราชวงศ์หมิงนั้น จึงเห็นได้ชัดว่าคณะทูตบรรณาการจากสยามค่อยๆ ลดลงอย่างสม่ำเสมอ ส่วนการค้าของเอกชนจีนและการอพยพเข้ามาของชาวจีนมีเพิ่มขึ้นอยู่เรื่อยๆ อย่างไรก็ตาม ในช่วงทศวรรษ 1620 รูปแบบการค้าและเครื่องบรรณาการระหว่างจีนกับไทยได้เปลี่ยนไปในทางกลับกัน ใน ค.ศ. 1620 (พ.ศ. 2163) พระศรีเสาวภาคย์เสด็จขึ้นครองราชย์ วัน ฮัสเซล ได้เขียนเป็นจดหมายที่ส่งขลาในปีเดียวกัน อูทธรณ์ว่า กษัตริย์องค์นี้ขาดความสามารถในการบังคับบัญชาข้าราชการและขุนนางชาวสยามซึ่งทำให้การค้าของจีนเสื่อมลง⁴³ วัน วลิต⁴⁴ กล่าวเพิ่มเติมในเรื่องนี้ไว้ว่า “ชาวจีนจากจีนจิ่ว [อ่าวเอ๋เหมิง] ที่เคยมาเมืองสยามพร้อมกับเรือสำเภาและสินค้านานาชนิดทุก ๆ ปีถูกพวกเจ้าสัว [ที่เป็นชาวสยามแล้ว] หลอกหลวงและกักขัง ซึ่งประจักษ์ว่าพระเจ้าแผ่นดินไทยก็ทรงรู้เห็นเป็นใจด้วย” ในทางตรงกันข้าม พ่อค้าชาวจีนก็เผชิญกับการแข่งขันของพ่อค้าชาวญี่ปุ่นในช่วงทศวรรษ 1620 ด้วย อิทธิพลของญี่ปุ่นสำคัญมากในรัชสมัยของพระเอกาทศรถ เมื่อพ่อค้าญี่ปุ่นมาตั้งหลักแหล่งเป็นชุมชนใหญ่ในเมืองอยุธยาและเมืองท่าอื่นๆ อย่างไรก็ตามในรัชสมัยของพระเจ้าทรงธรรม (ค.ศ. 1620–1628 หรือ พ.ศ. 2163–2171) อิทธิพลญี่ปุ่นสูงอย่างมิได้คาดคิดมาก่อน กษัตริย์ไทยรักษาความสัมพันธ์กับญี่ปุ่นอย่างใกล้ชิด มีการแลกเปลี่ยนคณะทูตหลายครั้งกับโชกุน และมีทหารรักษาพระองค์เป็นชาวญี่ปุ่น

ขณะเดียวกัน ยามาตะนักเสี่ยงโชคชาวญี่ปุ่นก็ได้กลายเป็นผู้เรืองอำนาจทางการเมืองของสยาม เมื่อปลาย ๆ ช่วงทศวรรษ 1620 การค้าระหว่างสยามและญี่ปุ่นน่าจะมีความสำคัญมากกว่าการค้าระหว่างสยามกับประเทศอื่น ๆ ราวกัน ด้วยสภาพแวดล้อมเหล่านี้ การค้าระหว่างจีนกับไทยที่อยู่ในมือคนจีนจึงได้รับความกระทบกระเทือนอย่างหนัก กล่าวคือสินค้าเข้าประเภทเดียวกับของจีนบัดนี้กลับส่งมาจากญี่ปุ่น ถึงแม้ว่าพ่อค้าจีนจะมีบทบาทที่สำคัญในการค้าระหว่างญี่ปุ่นกับสยาม⁴⁵

ยิ่งกว่านั้น เมื่อพระเจ้าปราสาททองเสด็จขึ้นเสวยราชย์ใน ค.ศ. 1629 (พ.ศ. 2172) ทรงเริ่มผูกขาดการค้าเสียเองซึ่งเป็นการทำลายผลประโยชน์ของชาวจีนที่มั่นคงอยู่แล้วอย่างรุนแรง⁴⁶ พ่อค้าชาวจีนและชาติอื่น ๆ ที่อยู่ตามเมืองท่าทางภาคตะวันออกเฉียงใต้ของสยาม จะต้องได้รับพระบรมราชานุญาตเสียก่อน ขณะเดียวกัน ตีบกและตะกั่วก็ต้องส่งไปยังท้องพระคลังที่อยู่ชุกก่อนที่จะส่งเป็นสินค้าออก⁴⁷ วัน วลิต กล่าวไว้ดังนี้

ชาวจีนจากจีนจิ๋ว (อ่าวเอ๋อหมิง) และโลซินไซนา ทำการค้ากับสยามในอดีตมากกว่าในปัจจุบัน ด้วยการค้าระหว่างประเทศต่าง ๆ เหล่านี้กับสยาม รายได้ของพระเจ้าแผ่นดินและสวัสดิการของประชาชนจึงมีเพิ่มขึ้น และการค้าก็เจริญรุ่งเรือง แต่เนื่องจากพระเจ้าแผ่นดินองค์ปัจจุบัน [พระเจ้าปราสาททอง] มีพระราชประสงค์ที่จะคุมตลาดด้วยการมีเจ้าพนักงานที่ทำการซื้อขายแทนคุมราคาสินค้าที่พวกมัวร์ [อาทิ ชาวอินเดีย ชาวอาหรับ และชาวเปอร์เซีย] พวกจีน เป็นต้น ส่งเข้ามา และยังทรงกำหนดภาษีรวมทั้งไม่จ่ายให้ในราคาท้องตลาด จึงไม่มีผู้ใดมาค้าขายที่สยาม นอกเสียจากถูกบังคับให้มาเท่านั้น...

พระราชกรณียกิจที่ทรงปฏิบัติอย่างไม่แน่นอน พร้อมกับปัญหาว่าวิภาษานานักการทำให้พ่อค้าชาวต่างประเทศเป็นจำนวนมากพากันออกจากประเทศ บางคนก็ถูกขับไล่ออกไป ดังนั้นจึงมีพ่อค้าที่ร่ำรวยเหลืออยู่ในสยามเพียงสองสามคนเท่านั้น (มีพวกมัวร์สองสามรายที่มั่งคั่งและชาวจีนที่ร่ำรวยสองสามคน)⁴⁸

ทุก ๆ ปีพระเจ้าปราสาททองและพระอนุชาได้ส่งเรือหนึ่งลำไปยังเมืองกวางตุ้ง และส่งเรือสำเภาสองสามลำไปยังเมืองท่าอื่น ๆ ของจีน ส่งเรือลำหนึ่งไปยังฝั่งโคโรมันเดล และส่งเรือสำเภาอีกหลายลำไปยังเมืองท่าทางเอเชียตะวันออกเฉียงใต้เป็นบางครั้งบางคราว⁴⁹

สถานการณ์ของพ่อค้าจีนในสยามถึงขีดตกต่ำที่สุดในช่วง ค.ศ. 1620–1632 (พ.ศ. 2163–2175) โดยเฉพาะอย่างยิ่งในรัชสมัยของพระเจ้าทรงธรรม และสามปีแรกในรัชสมัยของพระเจ้าปราสาททอง นับจากนั้นเป็นต้นมาฐานะของพ่อค้าชาวจีนก็ค่อย ๆ ดีขึ้นอย่างสม่ำเสมอมาตลอดสมัยอยุธยา (จนถึง ค.ศ. 1767 หรือ พ.ศ. 2310) ในระหว่างรัชสมัยพระเจ้าปราสาททอง ความก้าวหน้าสองประการยังประโยชน์ให้แก่พ่อค้าชาวจีน ประการที่หนึ่งก็คือ พระเจ้าแผ่นดินทรงเป็นผู้ช่วงชิงราชบัลลังก์ขัดขวางชาวญี่ปุ่นที่มีอิทธิพลอยู่ในสำนัก และในปี ค.ศ. 1632 (พ.ศ. 2175) ด้วยเกรงการคิดร้ายต่อพระองค์ จึงได้สั่งทหารชุมชนญี่ปุ่นในอยุธยาเสียและขับไล่ชาวญี่ปุ่นส่วนใหญ่ออกจากประเทศ ด้วยเหตุนี้เองการค้าระหว่างสยามกับญี่ปุ่นจึงกลับมาอยู่ในมือของชาวจีนเกือบจะ

ทั้งหมด แม้แต่สินค้าของพระเจ้าแผ่นดินก็ส่งไปญี่ปุ่นโดยเรือสำเภาจีน เพราะเจ้าหน้าที่ดูแลการเงินประจำเรือไม่ได้รับอนุญาตให้ขึ้นบกในประเทศญี่ปุ่นภายหลัง ค.ศ. 1636 (พ.ศ. 2175) ญี่ปุ่นปิดประเทศโดยเด็ดขาด ห้ามชาวต่างชาติทุกชาติยกเว้นชาวจีน⁵⁰

ประการที่สองก็คือ การปรับตัวได้อย่างรวดเร็วของพ่อค้าชาวจีนต่อระบบใหม่เกี่ยวกับการผูกขาดการค้าของหลวง และการที่พระเจ้าแผ่นดินทรงตระหนักดีว่า ผลกำไรจากการค้าของหลวงจะมีมากขึ้นหากทรงใช้พ่อค้าชาวจีนซึ่งเป็นนักเดินเรือที่มีความสามารถยิ่งเท่าที่มีอยู่ และเป็นผู้สามารถแสวงหาเมืองท่าของจีนให้ได้มากที่สุด ดังนั้น ชาวจีนจึงเป็นพวกที่พระเจ้าปราสาททองทรงรับรองเป็นอย่างดีและบางคนยังได้รับการ “ถือว่าเป็นเจ้าพนักงานที่ทำการซื้อขายแทน เป็นพ่อค้า และเป็นกะลาสีที่ดีที่สุด” ส่วนบางคนก็ “ได้รับแต่งตั้งให้ดำรงตำแหน่งและรับราชการชั้นสูง ๆ”⁵¹ มั่นเตลสโธได้เขียนไว้เมื่อ ค.ศ. 1639 (พ.ศ. 2182) เป็นพิเศษว่า “เจ้าพนักงานที่ทำการซื้อขายแทนองค์พระมหากษัตริย์ เจ้าของโรงเก็บสินค้าเอกชน และพนักงานบัญชีฝ่ายต่างประเทศล้วนเป็นชาวจีน”⁵² ยิ่งกว่านั้นพ่อค้าชาวจีนยังคงดำเนินการค้าของตนเองอยู่ได้ และทั้ง ๆ ที่มี “เรื่องนารำคาญ” ของพระเจ้าปราสาททองก็ยังมีเรือสำเภาสองสามลำจากภาคใต้ของพม่าเข้ามาอยู่อยุธยาทุก ๆ ปี และเรือสำเภาของชาวจีนหนึ่งถึงสามลำออกจากอยุธยาไปโคชินไชนา⁵³ ตามที่ วัน วลิต สรุปรสถานการณ์ใน ค.ศ. 1638 (พ.ศ. 2181) ไว้ว่า⁵⁴ “ในราชอาณาจักรสยาม ชาวจีนจำนวนมากอาศัยอยู่อย่างมีเสรีภาพในทางการค้าพอสมควรทั่วทั้งประเทศ...”

ทั้งชาวอังกฤษและฮอลันดาเริ่มทำการค้าในสยามเมื่อต้นคริสต์ศตวรรษที่ 17 แต่ในรัชสมัยของพระเจ้าปราสาททอง ฮอลันดาเป็นพวกที่ทำการแข่งขันอย่างจริงจังกับพ่อค้าชาวจีน⁵⁵ ความรู้สึกที่ไม่สู้ดีระหว่างชาวฮอลันดากับจีนอันเกิดขึ้นจากการแข่งขันทางการค้าบรรลุถึงขีดสุดเมื่อ ค.ศ. 1663 (พ.ศ. 2206) ในรัชสมัยของสมเด็จพระนารายณ์ เมื่อชาวจีนที่มีอาวุธครบทำการล้อมคลังเก็บสินค้าของชาวฮอลันดาที่อยุธยา และบังคับให้ผู้แทนประจำหน้ไปพร้อมกับผู้คนและสินค้าทั้งหมดของตน⁵⁶ เป็นที่น่าสังเกตว่า ขุนนางของพระเจ้าแผ่นดินบางคนยอมให้ชาวจีนกระทำเช่นนั้น อย่างไรก็ตาม ชาวฮอลันดาก็แก้เผ็ดด้วยการใช้กำลังและบังคับให้สมเด็จพระนารายณ์ตกลงทำสนธิสัญญาที่เกิดประโยชน์แก่ตนฝ่ายเดียวเมื่อ ค.ศ. 1664 (พ.ศ. 2207) ซึ่งเป็นสนธิสัญญาที่ก่อคืบผลประโยชน์ของชาวจีนมากที่สุด มาตราหนึ่ง (ของสนธิสัญญา) กล่าวยืนยันถึงสิทธิการผูกขาดของฮอลันดาในการค้าหน้กวางและหนังวัว ส่วนอีกมาตราหนึ่งกล่าวว่า

นับตั้งแต่นั้นเป็นต้นไป พระมหากษัตริย์ไทยหรือราชบุตรของพระองค์ ไม่อาจจะอยู่ในตำแหน่งใดก็ตาม ไม่มีอำนาจที่จะนำชาวจีนลงเรือสำเภา เรือใหญ่ หรือเรือเล็กเข้ามาใน สยาม[และ] ถ้าหากเราพบเรือสำเภาและเรืออื่นๆ ทั้งหมดที่มีชาวจีนอยู่ด้วย เราจะยึดไว้ และบริษัทยุโรปจะไม่มีชุดใช้ค้าเสียหยาใด ๆ ให้ไม่ว่าเมื่อใดก็ตาม⁵⁷

สนธิสัญญาดังกล่าวนั้นนับว่าเป็นความพยายามอย่างแรงกล้าที่ฮอลันดามุ่งหมายจะรักษาไว้ซึ่งการค้าของสยามกับจีนและญี่ปุ่นทั้งหมดสำหรับบริษัทของตน เพราะการค้าส่วนใหญ่ที่สุดนั้นเรือจีนและเรือสยามซึ่งมีกะลาสีจีนเป็นผู้บรรทุกมา และน่าจะเป็นการยากยิ่งที่จะจ้างกะลาสีคนไทย แต่อย่างไรก็ตาม

ความพยายามหักล้มเหลวลง เพราะว่าเป็นการขัดผลประโยชน์ที่ผูกขาดของพระเจ้าแผ่นดินและของพ่อค้าทั้งหมดที่มีฐานมั่นคงแล้วในสยาม และเพราะว่าฮอลันดารู้สึกสนใจในการเป็นปรปักษ์กับจักรวรรดิจีนด้วย ต่อมาในรัชสมัยของสมเด็จพระนารายณ์ ชาวฝรั่งเศสที่มาจากเมืองหลวงของไทยได้บันทึกไว้ว่า พระเจ้าแผ่นดินไทยได้ส่งเรือหลายลำที่มีชาวจีนคุมไปยังญี่ปุ่นทุกปี⁵⁸ ความจริงก็มีรายงานอย่างกว้าง ๆ เกี่ยวกับการค้าของสยามเมื่อปี ค.ศ. 1678 (พ.ศ. 2221)⁵⁹ ยืนยันว่ากิจการการเดินเรือและการค้าของพระเจ้าแผ่นดินไทยทั้งหมดอยู่ในการควบคุมของชาวจีน ทั้งในสยามและต่างประเทศ

ในรัชสมัยของสมเด็จพระนารายณ์ ชาวจีนยิ่งใหญ่มากในหมู่พ่อค้าเอกชนที่อยุธยา ทั้งแซร์-แวงส และ ตาซาร์ต กล่าวไว้โดยเฉพาะว่าชาวจีนมีหุ้นส่วนที่ใหญ่ที่สุดในการค้าที่อยุธยาทั้งกับจีนและญี่ปุ่น⁶⁰ ซึ่งเรื่องการค้านี้ก็มีทั้งชาวอังกฤษและฝรั่งเศสเข้ามาปะปนอยู่ด้วย การสวรรคตของสมเด็จพระนารายณ์และการปฏิบัติเพื่อต่อต้านชาวตะวันตกเมื่อ ค.ศ. 1688 (พ.ศ. 2231) หมายถึงการสิ้นสุดการค้าของฝรั่งเศสและอังกฤษในสยามมาเป็นเวลากว่าหนึ่งศตวรรษ ในช่วงระยะเวลาหนึ่งที่ชาวโปรตุเกสได้สูญเสียความสำคัญทางการค้าและการเมืองทั้งหมดของตนในสยามไป มีเพียงชาวฮอลันดาเท่านั้นในบรรดาชาวยุโรปทั้งหมด ที่ปรากฏตัวอยู่ในท่ามกลางความวุ่นวายพร้อมกับผูกขาดการค้าได้โดยปราศจากอันตราย อย่างไรก็ตาม ชาวฮอลันดาประสบกับความลำบากยิ่งเมื่อ ค.ศ. 1705 (พ.ศ. 2248) และนับแต่นั้นมาฮอลันดาก็เข้ามามีส่วนเกี่ยวข้องในการค้าของสยามเป็นพัก ๆ⁶¹ ผลสรุปของการปฏิวัติเมื่อ ค.ศ. 1688 (พ.ศ. 2231) ก็คือ หุ้นส่วนของชาวยุโรปในการค้าของสยามกับประเทศต่าง ๆ ในเอเชียตะวันออกเฉียงตกอยู่ในมือของชาวจีน ซึ่งกษัตริย์องค์ต่อ ๆ มาหลังสมัยสมเด็จพระนารายณ์ไม่มีทางที่จะกีดกันออกไปได้เลย

ต่อมา ตามเหตุการณ์ทั่วไป ปรากฏว่าชาวจีนได้รับความนิยม ส่วนชาวโปรตุเกส ญี่ปุ่น อังกฤษ ฝรั่งเศสและฮอลันดาต่างก็ผลัดเปลี่ยนกันเข้ามาทำการค้าในสยามเพื่อผลประโยชน์ของตนเอง แต่ในบั้นปลายต่างก็ถูกบังคับให้เลิกด้วยการละทิ้งผลประโยชน์การค้าให้กับชาวจีน ชาวจีนก็ดำเนินงานไปด้วยดี จากเหตุผลธรรมดา ๆ ที่ว่าคนไทยไม่เคยคิดว่าคนจีนเป็นคนต่างชาติ⁶² ทำนองเดียวกันการค้าของหลวงในสมัยพระเจ้าปราสาททอง สมัยสมเด็จพระนารายณ์และสมัยกษัตริย์องค์ต่อ ๆ มาได้วางจ้างชาวจีนจำนวนมากให้เป็นพนักงานทำการค้าขายแทนพนักงานดูแลโรงเก็บสินค้า พนักงานบัญชีและกะลาสีเรือ และโดยมิได้กีดกันพ่อค้าเอกชนชาวจีน ด้วยผลของวิวัฒนาการเหล่านี้และทั้ง ๆ ที่เจ้าหน้าที่ในเมืองจีนได้วางมาตรการบางอย่างเกี่ยวกับการค้าในโพ้นทะเล และการอพยพออกจากเมืองจีน⁶³ แล้วก็ตาม ยังมีชาวจีนอพยพเข้ามาในสยามเป็นจำนวนมากยิ่งขึ้นตลอดคริสต์ศตวรรษที่ 16 และ 17

การพิชิตจินดอนใต้ของพวกแมนจูหลัง ค.ศ. 1645 (พ.ศ. 2188) ยิ่งทำให้มีการอพยพออกจากเมืองจีนมากยิ่งขึ้น การต่อต้านผู้บุกรุกชาวต่างชาติ (พวกแมนจู - ผู้แปล) รุนแรงมากโดยเฉพาะในมณฑลฟูเกี้ยนและกวางตุ้ง และยังเป็นທີ່ประจักษ์กันดีว่า คนจีนนับจำนวนหนึ่ง ๆ จากนครกวางตุ้งเมืองเฉา-โจว และเมืองฉวน-โจว พากันหนีไปโพ้นทะเลลงใต้หวันและนาน-ยาง⁶⁴ ตามชนบท

ประเพณี ในบรรดาชาวจีนที่อยู่กรุงเทพฯ ปัจจุบัน ผู้ลี้ภัยจากพวกแมนจูที่เข้ามายังสยามแบ่งออกได้เป็นสองกลุ่มใหญ่ ๆ คือ พวกที่มาจากเมืองเฉา—โจว (แต้จิ๋ว) มาอยู่ทางภาคตะวันออกเฉียงใต้ของสยามแถบบางปลาสร้อย และอีกพวกหนึ่งจากภาคใต้ของฟูเกียน (ฮกเกี้ยน) มาอยู่ทางภาคใต้ของสยามแถบสงขลา

ถ้าย้อนกลับไปพิจารณาถึงคณะทูตบรรณาการของสยามที่ไปเมืองจีน ในระหว่างช่วงสมัยที่กล่าวถึงนี้ (ค.ศ. 1620—1709 หรือ พ.ศ. 2163—2252 คือตั้งแต่รัชสมัยของพระศรีเสาวภาคย์ขึ้นมาแต่ไม่รวมรัชสมัยของพระเจ้าท้ายสระ) ปรากฏว่าความสัมพันธ์ทางการค้าและบรรณาการที่เคยมีต่อกันมาก่อนได้เริ่มปฏิบัติกันใหม่อีก จำนวนและความถี่ของคณะทูตบรรณาการสยามที่ไปเมืองจีนในช่วงนี้สามารถแบ่งออกได้ตามรัชสมัยของกษัตริย์ไทยดังนี้⁶⁵

สมัย	จำนวน ปี	จำนวน คณะทูตบรรณาการ	ความถี่ของคณะทูต (จำนวนต่อทศวรรษ)
ค.ศ. 1620—1655 (พ.ศ. 2163—2198)	36	7	1.9
ค.ศ. 1656—1688 (พ.ศ. 2199—2231)	33	5	1.5
ค.ศ. 1689—1709 (พ.ศ. 2232—2252)	21	1	0.5
รวมทั้งสิ้น	90	13	1.4

เป็นที่น่าสังเกตว่า ความถี่โดยเฉลี่ยของคณะทูตตลอดช่วงระยะนี้ต่ำกว่าความถี่โดยเฉลี่ยของสมัยที่เคยสรุปมาก่อน (1.4 ระหว่าง ค.ศ. 1620—1709 หรือ พ.ศ. 2163—2252 ต่อ 1.8 ระหว่าง ค.ศ. 1368—1619 หรือ พ.ศ. 1911—2162) กล่าวโดยทั่วไปสถานการณ์ตามหลักฐานที่แสดงมาจะเห็นว่า การค้าของเอกชนชาวจีนกับสยามเจริญรุ่งเรืองในช่วง ค.ศ. 1620—1709 (พ.ศ. 2163—2252) มากกว่าในช่วงสมัยก่อนหน้านั้น อนึ่ง แนวโน้มเชิงลดลงในทางความถี่ของคณะทูตเห็นได้ชัดในระหว่าง 250 ปี ก่อน ค.ศ. 1620 (พ.ศ. 2163) ตรงกันข้ามกับในระหว่าง ค.ศ. 1620—1655 หรือ พ.ศ. 2163—2198 (0.8 ต่อทศวรรษในช่วง ค.ศ. 1580—1619 หรือ พ.ศ. 2123—2162 ต่อ 1.9 สำหรับในช่วง ค.ศ. 1620—1655 หรือ พ.ศ. 2163—2198) และยังเห็นได้ชัดอีกว่า ช่วงนี้เป็นช่วงที่พ่อค้าจีนประสบกับความเสื่อมอย่างรุนแรงที่พวกตนได้รับตลอดสมัยอยุธยาทั้งหมด ดังได้กล่าวมาแล้วข้างต้น นับตั้งแต่ช่วงทศวรรษ 1630 เป็นต้นมา ฐานะของพ่อค้าจีนในสยามก็เจริญขึ้นอย่างสม่ำเสมอ เพราะความเข้มงวดในการผูกขาดของหลวงม่อนคลายลง เพราะพ่อค้าจีนถูกกลืนเข้าไปในระบบการค้าของหลวง และเพราะคู่แข่งขึ้นจากประเทศอื่นๆ ลดน้อยลงที่ละประเทศสองประเทศ พร้อมกันนี้ความถี่ของคณะทูตบรรณาการของสยามก็ค่อย ๆ ลดลงในช่วงเวลานี้ด้วย⁶⁶

ข. สังกมจีนสมัยคริสต์ศตวรรษที่ 17

จากเรื่องราวของนักเดินทาง พ่อค้า พวกสอนศาสนาและคณะทูต ซึ่งมาเยือนสยามในคริสต์ศตวรรษที่ 17 ก็พอจะทำให้เราทราบถึงสยามได้บ้าง เคราะห์ดีที่ วัน วลิต และ เดอ ลา ลูแบร์ ผู้ซึ่งมาเยือนสยามเป็นผู้ให้รายละเอียดมากที่สุดและแน่นอนที่สุด เดอ ลา ลูแบร์ คาดคะเนว่ามีชาวจีนอยู่ “ในสยาม” สามหรือสี่พันคน อย่างไรก็ตาม เป็นที่กระจ่างว่า คำว่า “สยาม” เดอ ลา ลูแบร์ หมายถึงเมืองอยุธยา เพราะมีข้อความที่กล่าวถึงในตอนที่ยบรรยายเกี่ยวกับเมืองนี้ไว้ ส่วนในอื่นๆ ของผลงานของเขา เดอ ลา ลูแบร์ กล่าวถึงเมืองหลวงว่า สยาม เช่นพูดว่าคนชาติต่าง ๆ “อาศัยอยู่ตามแหล่งต่าง ๆ ในเมืองและชานเมืองของสยาม” แม้แต่ในแผนที่ลุ่มแม่น้ำเจ้าพระยาตอนล่างของเดอ ลา ลูแบร์ ก็ยังเขียนเมืองอยุธยาว่า “สยาม”⁶⁷ อนึ่ง ฮัทชินสัน⁶⁸ ให้ข้อสังเกตว่าชาวยุโรปในคริสต์ศตวรรษที่ 17 มักเรียกอยุธยาว่า “สยาม” การที่มุ่งอธิบายประเด็นนี้ก็เนื่องจากว่า ผู้เขียนหลายๆ ท่านซึ่งเขียนเกี่ยวกับเรื่องในต่างประเทศมีความกังวลของเดอ ลา ลูแบร์ ว่าหมายถึงทั้งประเทศ⁶⁹ ในแง่ของจำนวนและความหนาแน่นของพลเมืองในบางกรณีแล้ว หลักแหล่งของชาวจีนตามเมืองท่ารอบ ๆ อ่าวสยามทั้งหมดในคริสต์ศตวรรษที่ 17⁷⁰ เราอาจคาดคะเนจำนวนประชากรจีนในทุกภาคของประเทศที่อยู่นอกเมืองหลวงได้ว่า มีจำนวนอย่างน้อยที่สุดสองเท่าของประชากรจีนในตัวเมืองอยุธยาเอง ฉะนั้นจึงอาจสรุปได้ว่า มีชาวจีนจำนวนหมื่นคนอยู่ในสยามระหว่างครึ่งหลังของคริสต์ศตวรรษที่ 17 อย่างไรก็ตาม ไม่น่าเป็นไปได้ว่า ชาวจีนจะมีมากถึงหนึ่งเปอร์เซ็นต์ของจำนวนประชากรทั้งหมดของประเทศ⁷¹

ชาวจีนในอยุธยาอาศัยอยู่ทั้งในและนอกกำแพงเมือง ตัวเมืองมีน้ำล้อมอยู่โดยรอบ เรือที่มายังเมืองหลวงจะจอดอยู่ที่ที่พำนักของชาวจีนทางมุมเมืองด้านตะวันออกเฉียงใต้ที่ปลายถนนตะวันออก-ตะวันตกซึ่งนักเขียนชาวอังกฤษเรียกว่า “แถบเมืองจีน” ถนนสายสำคัญอีกสายหนึ่งทอดไปทางด้านทิศเหนือในกลางใจเมืองจากแถบเมืองจีนไปยังพระบรมมหาราชวัง ถนนสายนี้มีตลาดสาธารณะใหญ่ ร้านของพวกช่างฝีมือและของพวกพ่อค้าตั้งอยู่ ถนนทั้งสองสายเป็นถนนที่สวยที่สุดในเมืองตลอดสองฝั่งถนน มีบ้านเรือนสองชั้นซึ่งสร้างด้วยหินหรืออิฐและหลังคาเป็นกระเบื้องแบนซึ่งเป็นของชาวจีนและ “พวกมัวร์” เช่น พ่อค้าชาวอินเดีย อาหรับและเปอร์เซียมากกว่าร้อยหลังตั้งอยู่ที่พิกัดอื่นๆ ในเมืองยกเว้นที่พิกัดของชาวยุโรปล้วนแต่เป็นกระต๊อบสร้างด้วยไม้ไผ่ และไม้กระดาน⁷² นอกตัวเมือง ที่พำนักของชาวจีนอยู่ตลอดฝั่งคลองและแม่น้ำไปทางทิศใต้และตะวันออก⁷³ เป็นที่น่าสังเกตว่า มีแต่ “พวกมัวร์” และคนจีนเท่านั้นที่ตั้งหลักแหล่งมากมายอยู่ภายในกำแพงเมือง แม้ว่าก่อน ค.ศ. 1688 (พ.ศ. 2231) ชาวดัตช์ อังกฤษและฮอลันดามีบ้านพักกระจัดกระจายกันอยู่เพียงสองสามแห่งเท่านั้นในตัวเมือง คนชาติอื่นๆ ทั้งหมดอันมีชาวโปรตุเกส ญี่ปุ่น โคลินเซินส์ มลายู มากัสซาร์ และมอญ ถูกกันให้ออกไปอยู่บริเวณรอบๆ แต่ละชาติต่างก็มีหลักแหล่งและที่พำนักของตน⁷⁴

หลักแหล่งของแต่ละชาติเหล่านี้ ต่างก็มีเจ้าหน้าที่คนหนึ่งหรือหลายคนประจำของตนเอง มีชื่อเรียกต่าง ๆ กัน เช่น นายกราบเรือหรือกัปตันเรือในภาษาอังกฤษ และนาย หรือ อำเภอกในภาษาไทย

ตามคำอธิบายของ วัน วลิต ในครั้งแรกของคริสต์ศตวรรษที่ 17 ว่า เจ้าหน้าที่เหล่านี้คล้ายคลึงกันกับเจ้ากรม ผู้ซึ่งมีราษฎรสยามที่เป็นไทยอยู่ใต้บังคับเพื่อการเกณฑ์แรงงานมาใช้ เจ้าหน้าที่ของแต่ละที่พักชาวต่างประเทศ ต่างได้รับตำแหน่งขุนนางสยาม “ไม่ปล่อยให้มีโอกาสได้เก็บผลประโยชน์จากผู้อยู่ใต้บังคับของตน” เป็นที่น่าสังเกตว่า ชุมชนจีนในสมัยนั้นมีเจ้าหน้าที่เช่นนี้สองคนในขณะทีกลุ่มชาวต่างประเทศอื่น ๆ มีเพียงกลุ่มละหนึ่งคนเท่านั้น⁷⁵ นักเขียนในช่วงหลังของศตวรรษกล่าวว่าหลักแหล่งของชาวต่างประเทศแต่ละแห่งเลือกหัวหน้าของตนขึ้นมาเองตามพระบรมราชานุญาต ทำนองเดียวกันกับชาติอื่น เจ้าหน้าที่ของพวกคนจีนก็ได้รับตำแหน่งขุนนางสยาม และถือว่าเป็นข้าราชการสยาม มีสิทธิตัดสินข้อพิพาทซึ่งเกิดขึ้นในหมู่คนจีนในอยุธยา แต่ก็มีควมรับผิดชอบในการกระทำของตนทั้งหมดต่อพระคลัง ซึ่งเป็นข้าราชการไทยที่มีหน้าที่รับผิดชอบกิจการด้านต่างประเทศและการค้า⁷⁶ เดอโซมอนด์⁷⁷ ชี้ให้เห็นว่า หน้าที่รับผิดชอบของเจ้าพนักงานมิใช่ไปทั่วราชอาณาจักร ไม่เพียงแต่แค่อุทยาและบริเวณรอบ ๆ เท่านั้น

ชุมชนชาวจีนในอยุธยาส่วนใหญ่ประกอบด้วยพวกพ่อค้า แต่ก็ยังมีผู้ประกอบอาชีพอื่น ๆ ชาวยุโรปเขียนเรื่องราวไว้อย่างชัดเจนว่า มีชาวจีนที่เลี้ยงหมูอยู่ทั่วเมืองและมีชาวจีนที่เป็นช่างฝีมือนานาชาติตั้งนิวาสสถานอยู่ในตลาด⁷⁸ มีนักแสดงชาวจีนหลายคน เพราะจิวเป็นที่ยอมรับมากในราชสำนักไทย แม้แต่ฟอลคอนและชาวตะวันตกอื่น ๆ ก็ยังว่าจ้างคณะจิวไปแสดง⁷⁹ แพทย์ซึ่งเป็นที่นับถือกันมากที่สุด ในอยุธยามาจากเมืองจีน และโดยเฉพาะอย่างยิ่งหัวหน้าแพทย์หลวงของพระเจ้าแผ่นดินก็เป็นชาวจีน⁸⁰ ยังมีชาวจีนที่นับถือศาสนาคริสต์อพยพเข้ามาอยู่ในเมืองจำนวนเล็กน้อย ก่อนหน้าที่คณะสอนศาสนาชาวฝรั่งเศสจะได้มาสอนศาสนาให้แก่ชาวจีน และชาวโคชินจีนที่อยุธยาเสียอีก⁸¹

ชาวจีนซึ่งเป็นชนชั้นข้าราชการที่มีความรู้หาได้ง่าย ใน ค.ศ. 1612 (พ.ศ. 2155) วัน ในแอนโรเด⁸² กล่าวถึงชาวจีนสองคนตำแหน่งออกขุนซึ่งมาถึงปัตตานีเพื่อรับราชการในพระบาทสมเด็จพระเจ้าอยู่หัว ส่วน วัน วลิต⁸³ ก็กล่าวไว้ตามข้างต้นว่า ชาวจีนบางคน “ได้รับแต่งตั้งให้ดำรงตำแหน่งและอยู่ในกรมกองสูง ๆ” ในพระราชสาสน์ที่พระเจ้าปราสาททองทรงมีไปถึงพรินซ์ ออฟออเรนจ์ เมื่อปี ค.ศ. 1638 (พ.ศ. 2181) ความว่า

ในอดีตกาล พระเจ้ากรุงจีนและกษัตริย์แห่งอยุธยาได้แลกเปลี่ยนพระราชสาสน์อันมีค่าเพื่อเชื่อมสัมพันธ์ไมตรีซึ่งกันและกัน แต่เนื่องจากพระเจ้ากรุงจีนไม่ทรงสามารถอธิบายความในพระทัยได้อย่างลึกซึ้ง [เพราะต้องมีล่ามที่เชี่ยวชาญ] พระองค์จึงส่งผู้ทรงความรู้สึคนมาช่วยสยามเพื่อเป็นข้าราชการประจำในราชสำนักสยาม นับตั้งแต่นั้นมาจึงมีการแลกเปลี่ยนพระราชสาสน์อย่างถี่ถ้วน ซึ่งเป็นการดำรงรักษามิตรภาพอันนานไว้ได้ดีที่สุด⁸⁴

ไม่ปรากฏว่าข้าราชการผู้ทรงความรู้เหล่านี้คงอยู่ในสยามอย่างถาวรหรือไม่ อย่างไรก็ตาม ในปลายศตวรรษ บัลลู⁸⁵ (Pallu) กล่าวว่า ได้พบชาวจีนผู้หนึ่งในอยุธยาเป็นผู้ที่พูดภาษาจีนกลางได้ (ภาษาราชการของจีนตอนเหนือ) นอกเหนือไปจากภาษาฮกเกี้ยนและภาษาทวายตุง และฟอร์เบง⁸⁶

(Forbin) กล่าวว่า ได้เคยพบกับ “ชาวจีนที่มีความเฉลียวฉลาดและมีความรู้หลายคน” จึงพอสรุปได้ว่า ข้าราชการชาวจีนส่วนใหญ่ที่ปกครองชุมชนจีนในอยุธยาเป็นบุคคลที่มีการศึกษา ข้าราชการอื่นๆ ประจำราชสำนักไทยก็เป็นชาวจีนด้วย บันทึกที่เขียนเกี่ยวกับการค้าของสยามเมื่อ ค.ศ. 1678⁸⁷ (พ.ศ. 2221) อธิบายว่าพระศรีวิพนธ์เป็นคนจีนที่มี “คุณสมบัติสูง” รับราชการเป็นหัวหน้ากรมเจ้าท่าของพระเจ้าแผ่นดินในปี ค.ศ. 1685 (พ.ศ. 2228) เดอ ชวชี⁸⁸ กล่าวว่าไว้ว่า พระเจ้าแผ่นดินทรงส่ง “ขุนนางจีนสองคน” ให้ไปทำหน้าที่บางประการในคราวที่เดอ ชวชีจะเดินทางไป และในระหว่างที่เดินทางไปเยือนอยุธยาเมื่อปี ค.ศ. 1690—1692⁸⁹ (พ.ศ. 2233—2235) แคมป์เฟอร์ (Kaempfer) พบว่า พระยายมราช เสนาบดียุติธรรม และหนึ่งในบรรดาเจ้าหน้าที่ชั้นผู้ใหญ่เจ็ดคนในราชอาณาจักรเป็น “ชาวจีนที่ทรงความรู้” น่าจะเป็นไปได้ว่าข้าราชการที่มีความรู้ในสมัยราชวงศ์หมิงเป็นบุคคลที่มีชื่อเสียงในหมู่ชาวจีนที่หนีมาเมืองสยามภายหลังชัยชนะของราชวงศ์แมนจู นักเขียนในสมัยปลายคริสต์ศตวรรษที่ 17 กล่าวว่า ข้าราชการจีนในราชสำนักไทยอาจจะมาจากคนกลุ่มนี้ก็ได้

ฉะนั้น จึงประจักษ์ชัดว่า ชุมชนจีนในอยุธยาเมื่อคริสต์ศตวรรษที่ 17 นั้น มิใช่มีเพียงแต่พวกพ่อค้าเท่านั้น ยังมีข้าราชการที่มีความรู้แพทย ข่างฝีมือ นักแสดงและคนเลี้ยงหมู ชาวจีนทางภาคใต้เลี้ยงหมูและมักจะปลุกผัดพร้อมกันไป เพราะฉะนั้นจึงเป็นชาวสวนอีกด้วย ไม่ปรากฏแจ้งชัดว่ามีการมรดกที่ไร้แรงงานหรือไม่ในสมัยนั้น ตามกลุ่มภาษาพูด หลักฐานในสมัยคริสต์ศตวรรษที่ 17 ได้บ่งชี้ไว้โดยเฉพาะว่า ชาวจีนจากเมืองท่าฟูเกี้ยนตอนใต้และนครกวางตุ้ง คือ พวกฮกเกี้ยนและพวกกวางตุ้ง อาจเป็นไปได้ตามที่เคยกล่าวไว้ก่อนแล้วว่า พวกแต่จิวได้มาตั้งถิ่นฐานอยู่เรียบร้อยแล้วทางภาคตะวันออกเฉียงใต้ของสยามในสมัยนั้น

ก. ศริสต์ศตวรรษที่ 18 ถึงกรุงศรีอยุธยาแตก

พระบรมราชโองการของจักรพรรดิจีนที่ประกาศกฎเกณฑ์ และวางบทลงโทษขัดขวางการมีส่วนร่วมในการค้าของจีนในสยาม และการอพยพออกมามืองสยามเกือบตลอดคริสต์ศตวรรษที่ 18 พระบรมราชโองการของจักรพรรดิจีนเมื่อ ค.ศ. 1690 (พ.ศ. 2233) เกี่ยวกับการค้าต่างประเทศกำหนดไว้อย่างไม่รุนแรงนักว่ “เมื่อใดก็ตามที่คนในประเทศ [คือชาวจีน] ออกไปยังต่างประเทศและประสงค์ที่จะกลับบ้านเกิดเมืองนอนของตนโดยทางเรือ เขาเหล่านั้นย่อมได้รับอนุญาตให้กลับมายังผืนแผ่นดินเดิมของตนได้” อย่างไรก็ตาม พระบรมราชโองการต่างๆ ยังคงห้ามเรือของพ่อค้าต่างชาติที่ทำการค้าในเมืองจินผาเอาคนจีนกลับมามีตัว⁹⁰ ต่อมาพระบรมราชโองการปี ค.ศ. 1712 (พ.ศ. 2255) ห้ามการค้ากับนาน—ยางไว้อย่างชัดเจน และประกาศว่ารัฐบาลจีน “จะขอร้องรัฐบาลต่างชาติให้ส่งชาวจีนในต่างประเทศให้กลับถิ่นที่อยู่อำนาจไปประหารชีวิต”⁹¹ ไม่น่าจะเป็นไปได้ว่ามีการขอร้องทำนองนี้ต่อชาวสยาม ถ้าหากไม่มีสาเหตุอื่นมากกว่านั้นแล้วก็ไม่มีการบันทึกความสัมพันธ์อย่างเป็นทางการระหว่างสองประเทศในช่วง ค.ศ. 1708 ถึง 1722 (หรือ พ.ศ. 2251 ถึง 2265) ส่วนการแสวงหาสาเหตุที่พระเจ้าคัง—ซี มองไม่เห็นความสำคัญทางการค้ากับนาน—ยางนั้นก็มีใช่เป็นเรื่องยาก เมืองขึ้นต่างๆ ของจีนซึ่งจีนต้องให้การอุปถัมภ์อย่างหลีกเลี่ยงไม่ได้นั้นเป็นแหล่งของพวกต่อต้านราชวงศ์

แมนจู ซึ่งพวกลี้ภัยและลูกหลานที่ได้รับการอบรมสั่งสอนรวมตัวกันเข้าไปเป็นสมาคมลับต่าง ๆ อันมีวัตถุประสงค์ที่จะฟื้นฟูราชวงศ์หมิง โดยเฉพาะอย่างยิ่งในสยามและอันหนัม ปรากฏว่ามีชาวจีนจำนวนมากนับพันที่ไม่ยอมเลิกการต่อต้านพวกแมนจู

ใน ค.ศ. 1717 (พ.ศ. 2260) พระเจ้าคัง-ซี ได้เริ่มดำเนินนโยบายใหม่ในอันที่จะชักชวนให้ชาวจีนโพ้นทะเลกลับ ทุกคนได้รับการเชื้อเชิญให้กลับ ส่วนคนที่ไปอยู่ในต่างประเทศก่อนต้นรัชกาลของพระองค์ (คือ 56 ปีก่อนหน้านั้น) ได้รับการอภัยโทษ⁹³ พระบรมราชโองการอีกหลายฉบับในระหว่างปลาย ๆ ศตวรรษมีลักษณะทั้งรุนแรงและผ่อนปรน บางฉบับก็มีลักษณะชักชวน บางฉบับก็ลงโทษ ใน ค.ศ. 1729 (พ.ศ. 2272) พระเจ้าหย่ง-เจิ้ง ผู้ทรง “เชื่อว่าชาวจีนที่ประกอบธุรกิจในด้านประเทศมักเป็นบุคคลไม่พึงปรารถนาและจำนวนของบุคคลพวกนี้มีทางที่จะเพิ่มขึ้นตามกาลเวลา ถ้าหากยอมอนุญาตให้เดินทางไป ๆ มา ๆ ได้อย่างเสรี” จึงทรงออกพระบรมราชโองการว่า “ต้องกำหนดวันกลับ ซึ่งถ้าหลังจากนั้นแล้วจะไม่ยอมอนุญาตให้กลับประเทศ”⁹⁴ อีก 20 ปีต่อมา มีการกำหนดวันและต่อมาได้ยืดวันออกไปอีก มีการชักชวนให้กลุ่มผู้อพยพออกไปจากประเทศจีนบางกลุ่มให้กลับเข้ามา มีการขู่และแสดงตัวอย่างให้เห็นถึงกรณียกเว้นต่าง ๆ เกี่ยวกับชาวจีนโพ้นทะเลที่ถูกส่งกลับมา แต่อย่างไรก็ตามตลอดเสียทั้งสองของศตวรรษ “การเคลื่อนไหวของพ่อค้าจากภายในประเทศ [คือจีน] ไปต่างประเทศได้มีเพิ่มขึ้นราวกับพลุแตก”⁹⁵ เจ้าเมืองฟูเกี้ยนได้ให้ข้อเสนอที่จริงจังเป็นพิเศษเมื่อ ค.ศ. 1754 (พ.ศ. 2297) คำประกาศของเจ้าเมืองซึ่งเป็นไปตามพระราชดำริของพระจักรพรรดิ ได้อนุญาตให้พลเมืองจีนที่ “ดี” ทุกคนซึ่งทำการค้าอยู่ในต่างประเทศกลับมา หาก “มีเหตุผลที่ดีพอในการไม่สามารถกลับมาให้ทันตามกำหนด เนื่องจากไม่สามารถแก้ปัญหาการค้าทันทัน” ชาวจีนโพ้นทะเลเหล่านี้ได้รับการยืนยันว่า เจ้าหน้าที่ประจำตำบลบ้านเกิดเมืองนอนของตนจะไม่ถือเอาการกลับไม่ทันตามกำหนดเป็น “ข้ออ้างเพื่อริบไถเอาเงินหรือสินค้าที่ตนนำติดตัวมา” และยืนยันว่าพวกตนจะได้รับอนุญาตให้นำเอาบุตรภรรยาชาวต่างชาติเข้ามาได้ด้วย⁹⁶

ตามพระบรมราชโองการสมัยราชวงศ์ชิง เมื่อครั้งแรกของคริสต์ศตวรรษที่ 18 สามารถสรุปข้อความให้ตรงประเด็นได้ ดังนี้ ประการแรก รัฐบาลของจักรพรรดิไม่ปรารถนาที่จะยุติการค้ากับนาน-ยาง เพราะ

- (ก) มีความผูกพันอย่างใกล้ชิดกับระบบบรรณาการ
- (ข) รัฐบาลกำลังต้องการสินค้าของนาน-ยาง บางชนิด
- (ค) พ่อค้าชาวจีนตอนใต้สร้างความกดดัน และจ่ายสินบนให้แก่เจ้าหน้าที่ที่วางตั้งและฟูเกี้ยนเพื่อที่จะรักษาการค้าไว้

ประการที่สอง ราชสำนักชิงตระหนักถึงภัยอันตรายต่อความมั่นคงของตนในการกระทำอันเป็นปรปักษ์ต่อพวกแมนจูของชุมชนชาวจีนโพ้นทะเล ประการที่สาม รัฐบาลของจักรพรรดิไม่มีอำนาจพอที่จะป้องกันการอพยพของชาวจีนไปยังนาน-ยางที่มีเพิ่มขึ้น และประการที่สี่ การกลับมาของชาวจีนโพ้นทะเลตามที่รัฐบาลประสงค์ถูกขัดขวางจากพวกเจ้าหน้าที่ที่มีแต่ความละโมภซึ่งอาศัยกฎหมาย

ที่เครื่องครุฑติดโพธิ์พยับสีเงินทองจากผู้ทูลเกล้ามา วัดอุปประเทศของรัฐบาลแมนจูก็คือการขยายการค้ากับนานา—อย่างภายใต้ระบบบรรณาการ แต่เนื่องจากไม่มีชาวจีนที่อยู่อาศัยในต่างประเทศอย่างถาวร วัดอุปประเทศนี้จึงซบเซา

สยามเป็นตัวอย่างที่น่าสนใจที่สุดตัวอย่างหนึ่ง เมื่อปลายรัชสมัยของพระเจ้ากรุงศรี พระองค์ทรงตั้งในรายงานของคณะทูตบรรณาการครั้งแรกของพระเจ้าท้ายสระว่า สยามมีข้าวอุดมสมบูรณ์และราคาถูก โดยเฉพาะอย่างยิ่งเมื่อเปรียบกับสภาพความอดอยากแห้งแล้งที่เกิดขึ้นอีกในภาคใต้ของจีน และเมื่อ ค.ศ. 1722 (พ.ศ. 2265) พระองค์ทรงประกาศแก่เสนาบดีว่า

ชาวเสียน—หลอกกล่าวว่าข้าวจุดชุมสมบูรณ์ในแผ่นดินของตน และเงินหนักสองสามออนซ์สามารถแลกข้าวได้หนึ่งหาบ เราจึงสั่งให้ส่งข้าวสารมายังฟูเกี้ยนและที่อื่น ๆ เพราะจะเป็นประโยชน์อย่างมากต่อท้องที่เหล่านั้น มีการส่งข้าวสาร 300,000 หาบไปทางวัดอุปประเทศของทางการ และข้าวสารเหล่านี้ก็ได้รับการยกเว้นภาษี⁹⁷

พระเจ้าท้ายสระแห่งสยามทรงพอพระทัยตลาดแห่งใหม่นี้ จึงส่งข้าวสารไปจำหน่ายเรื่อย ๆ และใน ค.ศ. 1724 (พ.ศ. 2267) ได้ส่งคณะทูตบรรณาการไปเข้าเฝ้าจักรพรรดิหย่ง—เจิ้งในปักกิ่ง อย่างไรก็ตาม ทะลัสเซีย⁹⁷ คนที่บังคับเรือบรรณาการของไทยเดิมที่เป็นชาวจีนและต้องขอพระราชทานอนุญาตพระจักรพรรดิมิให้กักตัวไว้ที่เมืองจีน พระราชกฤษฎีกาของจักรพรรดิได้กล่าวชมเชยอย่างตรงไปตรงมาถึงความเชื่อฟังของคณะทูตไทยและทรงอนุญาตให้ทะลัสเซียจีน “จากบ้านเมืองของตนไปได้เพื่อที่จะแสดงให้เห็นถึงความใจกว้างของชาวจีน”⁹⁸ เมื่อคณะทูตอีกคณะหนึ่งมายังจีนใน ค.ศ. 1729 (พ.ศ. 2272) จักรพรรดิทรงออกกฤษฎีกา “เพื่อแสดงถึงความเมตตาการุณาต่อเมืองขึ้นที่อยู่ไกลของเราด้วยการลดจำนวน...เครื่องบรรณาการ ในบรรดาเครื่องบรรณาการ สิ่งที่ได้รับการยกเว้นมีดังต่อไปนี้คือ ธูปหอม กายาน และผ้าไหมสี”⁹⁹ ความสัมพันธ์ระหว่างประเทศทั้งสองยังคงดำเนินสืบไปอย่างแน่นแฟ้นมาเป็นเวลาหลายทศวรรษ สยามได้ส่งคณะทูตบรรณาการไปให้จีนและการค้าขายก็เจริญรุ่งเรือง มีการส่งข้าวไปยังฟูเกี้ยนโดยทางเรืออย่างสม่ำเสมอภายใต้กฎข้อบังคับเกี่ยวกับภาษีเป็นกรณีพิเศษตามที่พระเจ้าเจี้ยน—หลู ได้ออกกฤษฎีกาไว้¹⁰⁰ ใน ค.ศ. 1747 (พ.ศ. 2290) เจ้าเมืองฟูเกี้ยนถวายคำแนะนำจักรพรรดิว่า เมื่อคราวที่พ่อค้าเมืองฟูเกี้ยนไปสยามเพื่อซื้อข้าวนั้นได้พบว่าไม่ซื้องีราคามากและแนะนำว่า พ่อค้าควรได้รับอนุญาตให้ต่อเรือในสยามและบรรทุกไม้กลับมากับเรือด้วย จักรพรรดิทรงรับข้อเสนอนี้ ต่อมาใน ค.ศ. 1751 (พ.ศ. 2294) จักรพรรดิทรงรวบรวมข้อเสนอนี้ของเจ้าเมืองฟูเกี้ยนเข้าเป็นกฤษฎีกาว่า พ่อค้าที่เดินทางไปสยามเพื่อซื้อข้าวมากกว่า 2,000 หาบจะได้รับพระราชทานรางวัลเป็นเข็มขัดและกระดุมขุนนางจีน¹⁰¹

ดังนั้น จักรพรรดิองค์ใดที่ทรงถือว่าชาวจีนที่ไปค้าขายในต่างประเทศเป็นบุคคล “ที่ไม่พึงปรารถนา” และจักรพรรดิองค์ใดที่ทรงออกกฤษฎีกาให้ตัดศีรษะผู้ “ทำการลักลอบออกทะเลเพื่อไปค้าขาย”¹⁰² ต่างยอมจำนนต่อสภาพแวดล้อมให้รับนโยบายในเรื่องสยาม ซึ่งส่งเสริมและสนับสนุนการตั้งหลักแหล่งถาวรของชาวจีนโพ้นทะเลในสยาม ให้เกียรติแก่ชาวจีนซึ่งไปค้าขายในสยามด้วย

นับเป็นเวลา 58 ปีตั้งแต่รัชสมัยของพระเจ้าท้ายสระถึงสิ้นสุดสมัยอยุธยา (ค.ศ. 1710–1767 หรือ พ.ศ. 2253–2310) มีการบันทึกถึงคณะทูตบรรณาการของสยามสิบครั้ง¹⁰³ ซึ่งเป็นความถี่สูงมากเท่ากับ 1.7 ต่อทศวรรษ อย่างไรก็ตาม ในช่วงระยะเวลานี้การค้าของชาวจีนเอกชนยังคงมีจำนวนเพิ่มขึ้น เทียบเท่ากับ การค้าผูกขาดของพระเจ้าแผ่นดินไทย ในระหว่างคริสต์ศตวรรษที่ 18 มีเรือสำเภาจำนวนมากที่ชาวจีนเป็นกะลาสี และพระเจ้าแผ่นดินไทยหรือพ่อค้าจีนเอกชนเป็นเจ้าของต่างทำการค้าขายกับเมืองจีนเท่านั้น¹⁰⁴ อนึ่งการค้ากับรัฐต่างๆ ในแหลมตอนใต้ของสยามก็แผ่ขยายออกไปด้วย เอกสารของจีน ค.ศ. 1747¹⁰⁵ (พ.ศ. 2290) กล่าวว่า การค้าที่ยังคงดำเนินอยู่ระหว่างฟูเกียน ปัตตานี และสงขลา เจริญรุ่งเรืองขึ้นตั้งแต่มีการผ่อนคลายการห้ามส่งสินค้าเมื่อ ค.ศ. 1729 (พ.ศ. 2272) ความสัมพันธ์แบบกลับกันซึ่งมีอยู่ก่อน ค.ศ. 1710 (พ.ศ. 2253) ระหว่างบรรณาการกับการค้าของเอกชน จึงไม่ปรากฏว่ามีอยู่ในช่วงปี ค.ศ. 1710–1855 หรือ พ.ศ. 2253–2398 (เมื่อการค้าของหลวงและคณะทูตบรรณาการสิ้นสุดลง) สาเหตุสำคัญของความสัมพันธ์ที่เปลี่ยนแปลงไปนั้นอยู่ที่ต่างฝ่ายต่างมีความต้องการสินค้าของอีกฝ่ายหนึ่งเพิ่มขึ้นอย่างรวดเร็วทั้งในสยามและจีน ดังนั้น ความต้องการจำนวนสินค้าที่มีการเพิ่มขึ้นเรื่อยๆ ระหว่างสองประเทศนี้ ซึ่งพ่อค้าของหลวงหรือพ่อค้าเอกชนไม่สามารถทำการค้าได้ตามลำพัง เนื่องจากชาวยุโรปถูกกีดกันออกจากการค้าของสยามในสมัยนั้นเสียส่วนใหญ่ การค้าของจีนและไทยย่อมเจริญรุ่งเรือง กลุ่มการค้าทั้งหมดไม่ว่าจะเป็นของเอกชนหรือของหลวง ไม่ว่าจะอยู่ภายในหรือภายนอกระบบบรรณาการต่างเพิ่มขึ้นเรื่อยๆ เพื่อให้ทันกับความต้องการ ดังนั้น ฐานะทั่วไปของพ่อค้าและผู้ส่งของชาวจีนในสยามจึงดีขึ้น ไม่เพียงเพราะการค้าของเอกชนที่เพิ่มขึ้น แต่ยังเป็นเพราะธุรกิจการค้าของหลวงใช้พ่อค้าจีนเหล่านี้เป็นส่วนใหญ่

เอกสารที่จะให้ภาพเกี่ยวกับเรื่องราวของสมาคมชาวจีนในสยาม ระหว่างสมัยคริสต์ศตวรรษที่ 18 นั้นหายไประบุว่าหลังจากการปฏิวัติเมื่อ ค.ศ. 1688 (พ.ศ. 2231) ผู้ทำเหมืองดีบุกชาวจีนทางภาคใต้ของสยามถูกขับไล่จากพวกโจรสลัดที่เข้ามาบุกโจมตี อันทำให้จำนวนผู้ทำเหมืองเหล่านี้ลดน้อยลง¹⁰⁶ เมื่อกัปตันแฮร์มิลตันมาเยือนภูเก็ตเมื่อต้นๆ คริสต์ศตวรรษที่ 18 ได้รายงานว่ามีพ่อค้าเมืองของเกาะนี้ล้วนแต่เป็น “ชาวจีนที่ซื้อบ้านเรือนจากราชสำนักสยาม และเพื่อที่จะได้เงินที่ตนเสียไปกลับคืนมา จึงกดขี่ราษฎร...”¹⁰⁷ สถานการณ์ดีขึ้นมากใน ค.ศ. 1779 (พ.ศ. 2322) เมื่อสมัยที่ ดร. โคเน็ค มาเยือนภูเก็ตก็ได้พบว่า ชาวจีนที่ทำเหมืองดีบุกเป็นจำนวนมากทำการถลุงแร่เองทำนองเดียวกับพวกพ่อค้าชาวจีนที่อาศัยอยู่ในเหมืองท่าเรือที่รุ่งเรือง¹⁰⁸

นับตั้งแต่เกิดการต่อต้านชาวฮอลันดาเมื่อ ค.ศ. 1663 (พ.ศ. 2206) แล้ว ใน ค.ศ. 1733 (พ.ศ. 2276) ก็ได้เกิดการจลาจลของชาวจีนขึ้นเป็นครั้งแรก พระเจ้าบรมโกศซึ่งเพิ่งได้ขึ้นครองราชย์หลังจากที่ได้สู้รบอย่างดุเดือดกับผู้อ้างสิทธิในราชบัลลังก์และพรรคพวกเป็นเวลาหลายวัน ด้วยเหตุผลที่ไม่ประจักษ์ มีชาวจีน 300 คนบุกเข้าโจมตีพระราชวังของพระเจ้าบรมโกศ ชาวจีนเหล่านั้นบ้างก็ถูกขับออกไป มีอยู่ 40 คนที่ถูกจับกุมและถูกประหารชีวิต¹⁰⁹ ชาวจีนเหล่านี้อาจได้รับการยุยงจากฝ่ายปักษ์ที่ไม่ประสบผลสำเร็จ

เอกสารทางภูมิศาสตร์ของจีนที่เสร็จสมบูรณ์เมื่อ ค.ศ. 1730 (พ.ศ. 2273) แสดงว่าฐานะทั่วไป

ของชาวจีนในสยามเป็นที่น่าพึงพอใจเท่าเทียมกันกับในศตวรรษก่อนหน้านั้น คือ ชาวลยาม “นับถือเมืองจีน สยามจ้างชาวจีนให้เป็นข้าราชการ ผู้บริหาร และเป็นผู้ควบคุมการค้าและภาษี”¹¹⁰ เท่าที่ทราบ ฐานะของชาวจีนในเมืองหลวงเปลี่ยนแปลงไปเล็กน้อยภายหลังการปฏิวัติเมื่อ ค.ศ. 1688 (พ.ศ. 2231) มาจนถึงปลายสมัยอยุธยา ในระหว่าง ค.ศ. 1725–1750 แหล่งพำนักของชาวจีนภายในกำแพงเมืองก็ยังคงอยู่ทางมุมเมืองด้านตะวันออกเฉียงใต้ พระบาทสมเด็จพระจอมเกล้าฯ ทรงมีพระราชดำริถึงเรื่องนี้ว่า เจ้าสาวของพระปิตามหัยกา (ทวด) ของพระองค์ซึ่งเป็นธิดาสาวสวยของตระกูลจีนที่มีมั่งคั่งที่สุดตระกูลหนึ่งในอยุธยาที่มาจากแหล่งพำนักก่อนปลายสมัยอยุธยา¹¹¹ บทบาทของชาวจีนในสมัยที่พม่าล้อมเมืองหลวงเมื่อ ค.ศ. 1766 (พ.ศ. 2309) ก็ให้พยานหลักฐานอย่างดีถึงจำนวนและความสำคัญของชาวจีนเหล่านี้ ชาวจีนมีบทบาทสำคัญในการป้องกันโบสถ์ของชาวคริสต์และร่วมกับชาวโปรตุเกสและฮอลันดาในการต่อสู้ป้องกันแหล่งพำนักของชาวฮอลันดาอย่างกล้าหาญ ครุฑแบ่งกล่าวไว้ว่า ชาวจีน 6,000 คนได้รับแต่งตั้งให้ไปป้องกันพื้นที่นอกกำแพงเมืองทางด้านตะวันออกเฉียงใต้อันรวมทั้งคลังเก็บสินค้าของชาวฮอลันดา และในการกระทำครั้งนี้ ชาวจีนก็ได้รับเงินจำนวนหนึ่งหมื่นปอนด์เป็นรางวัลพิเศษ¹¹² แม้ว่าอยุธยาจะถูกพม่าปล้นและยึดเมืองได้เมื่อ ค.ศ. 1767 (พ.ศ. 2310) ชาวจีนในอยุธยาซึ่งยังคงตั้งบ้านเรือนอยู่ตลอดฝั่งคลองต่างๆ ในถิ่นของชาวจีน ถิ่นชาวฮอลันดาและแหล่งพำนักของชาวจีนรอบๆ บริเวณเมืองเก่าในระหว่างคริสต์ศตวรรษที่ 17 และ 18 มาจนตราប់เท่าทุกวันนี้¹¹³

ง. ชาวจีนสมัยพระเจ้าตากสินและต้นราชวงศ์จักรี

พร้อมๆ กับการเสียกรุงศรีอยุธยาแก่พม่า อนาคตของประเทศและฐานะของชาวจีนในสยามขึ้นอยู่กับพระยาตากสินตามที่เรียกกัน เกิดเมื่อ ค.ศ. 1734 หรือ พ.ศ. 2277 โดยมีบิดาเป็นชาวจีนและมารดาเป็นคนไทย บิดาอพยพมาอยู่อยุธยาจากตำบลหัว-ผู้ (C.24) ในเมือง-ไผ่ เขียน ที่เงา-โจว ฉะนั้นจึงเป็นจีนแต้จิ๋ว แซ่เตี๋ยว่า เจิ้ง และมีชื่อตัวว่า คำ (C.25) และไผ่-ฟง (C.26) แต่มีชื่อในสยามว่า ยุง (C.27) ไม่ปรากฏว่าได้อพยพมาอยุธยาเมื่อใด แต่ว่ามาเจริญรุ่งเรืองขึ้นที่นั่น และในที่สุดได้ผูกขาดบ่อนการพนันที่อยุธยา ด้วยเหตุฉนั้นจึงได้รับแต่งตั้งให้เป็นขุนพัน¹¹⁴ เจิ้ง ยุง แต่งงานกับสตรีไทยชื่อ นกเอี้ยง ผู้ซึ่งได้เป็นมารดาของกษัตริย์ไทยต่อมา¹¹⁵ ตั้งครอบครัวอยู่คนละฟากถนนกับขุนนางไทย และในที่สุดขุนนางไทยผู้นั้นก็ได้รับเลี้ยงบุตรของเจิ้ง ยุง¹¹⁶ เด็กชายผู้นั้นจึงได้ชื่อเป็นไทยว่า สิ้น (แปลว่า “ความมั่งคั่ง”) และได้รับเลี้ยงดูเยี่ยงบุตรชายของท่านขุนนางผู้นั้น และต่อมาเมื่อรุ่นหนุ่มได้เข้าถวายตัวในราชสำนักเป็นราชวงศ์จักรี ได้มีโอกาสเรียนภาษาจีน ภาษาบาลีและภาษาขอม เมื่อ ค.ศ. 1764 หรือ พ.ศ. 2307 ขณะที่ยังเพียง 30 ปีก็ได้รับแต่งตั้งให้เป็นเจ้าเมืองตาก (ระแหง) ก่อนที่พม่าบุก เจ้าเมืองตากก็ได้รับเลื่อนตำแหน่งเป็นเจ้าเมืองกำแพงเพชร ซึ่งเป็นเมืองที่สำคัญกว่า แต่ยังไม่ทันไปดำรงตำแหน่งนี้ก็ถูกเรียกตัวให้ไปช่วยป้องกันเมืองอยุธยาจากพม่า ที่เรียกกันว่าพระยาตากหรือเจ้าตากนั้นเป็นชื่อขณะดำรงตำแหน่งเจ้าเมืองตาก ส่วนที่นักประวัติศาสตร์ไทยมักเรียกกันว่า ตากสิน นั้นหมายถึง “เจ้าเมืองตากที่มีชื่อตัวว่าสิ้น”

จะไม่ขอล่าวถึงรายละเอียดของเรื่องราวที่ว่า พระเจ้าตากสินหนีไปพร้อมกับผู้ติดตามทางภาคตะวันออกเฉียงใต้ของสยามได้อย่างไร (ซึ่ง ณ ที่นี้มีพวกจีนแต่จิวอยู่กันมากมายในสยาม) พระเจ้าตากได้รวบรวมกำลังที่ขึ้นต่อต้านพม่า ชนะพม่าที่อยุธยา และได้สถาปนาตนเองเป็นพระเจ้าแผ่นดิน และในที่สุดพระองค์ก็ได้ปกครองประเทศทั้งหมด อย่างไรก็ตาม นับเป็นเรื่องสำคัญที่พึงรู้วามุตรชายของชาวจีนผู้หนึ่งซึ่งพูดได้ทั้งภาษาจีนและไทย ได้ปกครองสยามมาเป็นเวลากว่า 14 ปี (ค.ศ. 1767–1782 หรือ พ.ศ. 2310–2325)¹¹⁷ พระเจ้าตากสินสถาปนาเมืองหลวงขึ้นที่กรุงธนบุรีบนฝั่งตะวันตกของแม่น้ำเจ้าพระยา ซึ่งปัจจุบันนี้รวมอยู่ในเขตกรุงเทพมหานคร

ไม่ประจักษ์ชัดว่า ชาวจีนได้มาตั้งหลักแหล่งอยู่ในบริเวณกรุงเทพฯ ก่อน ค.ศ. 1767 (พ.ศ. 2310) แต่เป็นไปได้ว่าชาวจีนได้มาตั้งหลักแหล่งอยู่ที่กรุงเทพฯ แล้วตั้งแต่ครั้งแรกของคริสต์ศตวรรษที่ 17¹¹⁸ อย่างไรก็ตาม ในรัชสมัยของพระเจ้าตากสิน การตั้งหลักแหล่งขนาดใหญ่และตลาดของชาวจีนนั้นเป็นการส่งเสริมเมืองหลวงให้เจริญขึ้นทางฝั่งตะวันออกของแม่น้ำ โดยมีศูนย์กลางอยู่ที่ท่าเตียน อันเป็นสถานที่ที่ตังพระบรมมหาราชวังปัจจุบันนี้ อาจจะเป็นเรื่องธรรมดาที่ว่า ภายใต้รัชกาลของพระเจ้าตากสิน ชาวจีนมีเพิ่มขึ้นและเจริญรุ่งเรืองขึ้น ตูร์แปง เขียนไว้เมื่อ ค.ศ. 1770 (พ.ศ. 2313) ตามหลักฐานประจักษ์พยานเรื่องราวเมื่อต้นรัชสมัยของพระเจ้าตากสิน ความว่า¹¹⁹ “ชุมชนชาวจีนมีเป็นจำนวนมากและรุ่งเรืองที่สุดเนื่องมาจากการค้าและสิทธิพิเศษที่ได้รับ” ครอเพิร์ต ซึ่งเป็นชาวยุโรปคนแรกผู้หนึ่งที่มาเยือนสยามภายหลังพระเจ้าตากสินเสด็จขึ้นครองราชย์สมบัติแล้วเขียนไว้ว่า

ด้วยการที่พระองค์สนับสนุนคนจีนเป็นพิเศษ จึงเท่ากับชักชวนให้พวกเหล่านั้นเข้ามาอยู่อาศัยในสยามและตั้งหลักแหล่งอยู่ได้เป็นจำนวนมากเช่นนั้น การยินยอมพลเมืองชาวจีนเป็นกรณีพิเศษนี้ ก่อให้เกิดการเปลี่ยนแปลงทางค่านิยมซึ่งเกิดขึ้นในราชอาณาจักรมานานนับศตวรรษๆ แล้ว แต่ครั้งนี้เกือบจะเป็นการเปลี่ยนแปลงที่ยิ่งใหญ่ที่สุด¹²⁰

เป็นธรรมดาอยู่เองที่พระเจ้าตากสินจะต้องสนับสนุนชาวจีนแต่จิว ที่พูดภาษาเดียวกับพระองค์เป็นพิเศษ ในรัชสมัยของพระองค์ จีนแต่จิวเรียกกันว่า “จีนหลวง”¹²¹ ไม่ต้องสงสัยเลยว่านโยบายของพระเจ้าตากสินดึงดูดชาวดังกล่าวจำนวนมากให้เข้ามาสู่กรุงเทพฯ ซึ่งมากที่สุดในปัจจุบัน

ตามที่คณะสอนศาสนาคาทอลิกชาวฝรั่งเศสที่อยู่ในสยามสมัยนั้นกล่าวไว้ว่า การกอบกู้ฐานะทางเศรษฐกิจของสยามได้อย่างรวดเร็ว ภายหลังจากที่พม่าปล้นกรุงศรีอยุธยานั้นเป็นเพราะชาวจีนที่มีอยู่¹²² ใน ค.ศ. 1768–1769 (พ.ศ. 2311–2312) ชาวจีนในอยุธยาได้ไปชุดค้ายเมืองอย่างละเอียดถี่ถ้วนและได้พบทรัพย์สินสมบัติมหาศาลจากซากปรักหักพังและภายในพระเจดีย์ต่าง ๆ

ชาวจีนได้นำเอาเงินและทองมาใช้หมุนเวียนในสยาม จากความอุกสาหวีระของชาวจีนเหล่านั้นเองที่ทำให้ราชอาณาจักรแห่งนี้ได้ฟื้นฟูลุ่อย่างรวดเร็ว หากว่าชาวจีนไม่กระตือรือร้นที่จะได้มาซึ่งทรัพย์สินเหล่านั้นแล้ว สยามก็จะไม่มีเงินหรือเงินตราใช้กันในปัจจุบัน

เมื่อต้นรัชสมัยของพระองค์ พระเจ้าตากสินทรงเป็นตัวจักรที่สำคัญในการก่อตั้งครอบครัวยุคใหม่ที่มีชื่อเสียงที่สุดตระกูลหนึ่งในประวัติศาสตร์ตามบันทึกเกี่ยวกับการรับราชการในสยามภาคใต้ หู หยาง¹²³ (C.28) ต้นตระกูลเป็นชาวฮกเกี้ยนที่มาจากตำบล ซี-ซิง (C.29) ใน จาง-โจว ถึงสงขลาโดยเรือสำเภามาจากฟูเกี้ยนเมื่อ ค.ศ. 1750 (พ.ศ. 2293) ขณะที่อยู่ได้ 34 ปี มีอาชีพเป็นชาวสวนผักและชาวประมงอยู่ที่สงขลา และเมื่อ ค.ศ. 1758 (พ.ศ. 2301) ได้แต่งงานกับหญิงไทยชาวพัทลุง มีบุตรชาย 5 คนใน 10 คน ปี ค.ศ. 1769 (พ.ศ. 2312) พระเจ้าตากสินเสด็จนำกองทัพไปยังเมืองนครศรีธรรมราชและสงขลา เพื่อกะชับการปกครองและรวบรวมกำลังทางภาคใต้ของพระองค์ให้เข้มแข็งยิ่งขึ้น ขณะนั้น หู ได้ทูลเกล้าฯ ถวายรายงานอย่างละเอียดเกี่ยวกับทรัพย์สินที่ดินและครอบครัวยุคใหม่ พร้อมกับทูลเกล้าฯ ถวายยาสูบจำนวน 50 ลิ้ง และทุกสิ่งที่มีอยู่เพื่อถวายสักการะแด่พระองค์ ฉะนั้นพระเจ้าตากสินจึงทรงแต่งตั้งให้หุเป็นนายอากรที่อากรวังนันทิโกะนอกฝั่งสองเกาะ และแต่งตั้งให้เป็นขุนนางมีตำแหน่งเป็นหลวง อีกทั้งยังนำเอาบุตรชายชื่อ หู เหวินเหยา (C.30) กลับมากรุงธนบุรีในฐานะราชวงศ์กษัตริย์ หู หยาง เป็นนายอากรที่ซื่อสัตย์ มีความสามารถและได้รับความสำเร็จเป็นอย่างดีด้วยการส่งเงินที่ได้ประจำปียังเมืองหลวงอย่างสม่ำเสมอ ค.ศ. 1775 (พ.ศ. 2318) เมื่อหุเข้ามายังกรุงธนบุรีเพื่อนำเงินประจำปีมาถวาย พระเจ้าตากสินจึงทรงแต่งตั้งให้เป็นเจ้าเมืองสงขลาเพื่อเป็นรางวัลในความจงรักภักดีและความสามารถ เมื่อมีการเปลี่ยนราชวงศ์ใน ค.ศ. 1782 (พ.ศ. 2325) หู หยาง คงเป็นเจ้าเมืองสืบต่อมาจนกระทั่งถึงแก่กรรมใน ค.ศ. 1784 (พ.ศ. 2327) โดยมีความสัมพันธ์อันมิตรกับพระอนุชาของรัชกาลที่ 1

หู เหวิน ฮุย (C.31) บุตรชายคนโตของหู หยาง ได้ลงมากรุงเทพฯ เพื่อเข้าเฝ้าพระเจ้าแผ่นดินภายหลังที่บิดาถึงแก่กรรมไม่นาน หู เหวิน ฮุย ได้รับตำแหน่งสืบทอดตำแหน่งต่อจากบิดาหลังจากที่ หู เหวิน ฮุย ได้มีโอกาสแสดงความสามารถในการรบกับพม่าและกบฏรัฐมลายู (ค.ศ. 1786–1788 หรือ พ.ศ. 2329–2331) ก็ได้รับเลื่อนขึ้นเป็นพระยา ส่วนน้องชายทั้งสามคนก็ได้รับตำแหน่งพระ ในกรณีพิพาทระหว่างหู เหวิน ฮุย กับเจ้าเมืองนครศรีธรรมราชเมื่อ ค.ศ. 1791 (พ.ศ. 2334) รัชกาลที่ 1 ทรงเข้าข้างหุและแยกเมืองสงขลาออกจากวงอำนาจของเมืองนครศรีธรรมราชกับตั้งสงขลาเป็นหัวเมืองเอก ปกครองเหนือปัตตานี ไทรบุรี และตรังกานู เนื่องจากทรงตระหนักถึงความสามารถของหู เหวิน ฮุย ทั้งด้านการทหารและพลเรือน จึงทรงเลื่อนตำแหน่งให้เป็นเจ้าพระยา ซึ่งเป็นตำแหน่งสูงสุดในราชการ หู เหวิน ฮุย เป็นเจ้าเมืองคนที่สองในบรรดาเจ้าเมืองทั้งเก้าของสงขลาจากตระกูล หู ผู้ซึ่งมีอิทธิพลมากต่อประวัติของชาวจีนทางสยามภาคใต้

ภาระของพระเจ้าตากสินเกี่ยวกับการรวมสยามภาคใต้ให้เป็นอันหนึ่งอันเดียวกันเมื่อ ค.ศ. 1769 (พ.ศ. 2312) หมดสิ้นไป เพราะในปีเดียวกันนั้นเองสงครามระหว่างจีน-พม่ายุติลงและพม่าก็ได้เริ่มโจมตีสยามอีกหลายระลอก เมื่อ ค.ศ. 1775 (พ.ศ. 2318) พระเจ้าตากสินได้ทรงขอรับรองจักรพรรดิ เฉียน-หลง แห่งจีน เพื่อซื้อกำมะถันและปืนใหญ่ และทรงแสดงเจตนาที่จะช่วยจีนรบพม่า แต่ทรงได้รับคำตอบที่แสดงการอวดค้ำแห่งวางไถ่และเตือนจากอุปราชที่กวางตุ้ง ซึ่งพระเจ้าตากสินทรงถือว่าเป็นการทำทนาย ตั้งข้อความต่อไปนี้

สาสน์ของท่าน... ได้รับแล้ว ในสาสน์นี้แสดงให้เห็นถึงความรอบคอบและความนอบน้อมของ
ท่าน เกี่ยวกับการขออารุณเป็นใหญ่ขึ้น ทางเราขอปฏิเสธ เพราะขณะนี้... ท่านได้รับอนุวัติ
ให้ขึ้นดำรงตำแหน่งและเป็นครกทั้งแก่ก่อน ตามที่ท่านเสนอให้ความช่วยเหลือในการรบพม่าขึ้น
ทางเราได้รับทราบแล้ว แต่ราชสำนักแห่งสวรรค์ปกครองทั่วทั้งจักรวาล และทุก ๆ ประเทศ
ในจักรวาลก็เป็นครอบครัวเดียวกัน จักรพรรดิทรงว่าววย และกองทัพก็เข้มแข็ง อำนาจ
ของเราเป็นอำนาจสูงสุด... ประมุขแห่งพม่าต่างเป็นผู้ถือวันและบาปบุญญา และหลังก็กำลัง
ชนภูเขาอยู่ ประมุขของพม่าคงใจที่จะไม่ยอมรับอารยธรรม ซึ่งแน่นอนว่าสวรรค์และพิภพ
ย่อมทนไม่ได้... บางทีภายในหนึ่งหรือสองปีเมื่อทหารได้รับการพักผ่อนเพียงเล็กน้อยแล้ว
เราก็จะกรีธาทัพใหญ่ไปทำลายพม่าให้ราบเรียบเป็นหน้ากลอง... จะมีความจำเป็นอะไรที่จะ
ให้ประเทศเล็กกระจัดย่อยโพ้นทะเลมาช่วยเรา? หากท่านปรารถนาที่จะแก้แค้นนายเก่าของ
ท่าน และผูกมิตรกับเพื่อนบ้านของท่าน... เพื่อที่จะกวาดล้างพม่าให้หมดสิ้นไป ท่านก็อาจ
ทำเช่นนั้นได้ เมื่อความปรารถนาของท่านบรรลุผลแล้ว ท่านจะรายงานข้อเท็จจริงซึ่งเราจะได้นำขึ้นถวายจักรพรรดิแทนท่านสืบไป... พระจักรพรรดิก็จะทอดพระเนตรเห็นความจงรักภักดี
และความจริงใจของท่านแล้วก็จะทรงเห็นชอบด้วย ส่วนเรื่องที่ว่าจีนจะรบพม่าหรือไม่ขึ้น
การตัดสินใจเรื่องนี้ขึ้นอยู่กับราชสำนักแห่งสวรรค์ และมีได้อยู่ภายในขอบเขตของเสนาบดีผู้มี
หน้าที่รักษาคืนแทนท่านนั้น มิใช่เป็นเรื่องที่ท่านจะมาโต้ถามกัน¹²⁴

ในที่สุดพระเจ้าตากสินทรงได้รับอนุญาตให้ส่งทูตบรรณาการไปยังปักกิ่งเมื่อ ค.ศ. 1777
(พ.ศ. 2320) แต่จนกระทั่งถึง ค.ศ. 1781 (พ.ศ. 2324) ภายหลังการสิ้นสุดสงครามกับพม่าและ
กัมพูชาแล้ว ที่พระองค์ได้รับการรับรองอย่างสมบูรณ์ในฐานะพระเจ้าแผ่นดินแห่งสยาม¹²⁵ คณะ
ทูตที่พระเจ้าตากสินส่งไปในครั้งนี้แสดงถึงความภาคภูมิใจพระทัยของพระองค์ ดังนี้

นับตั้งแต่กองโจรพม่ามารุกรานเรา เราก็ได้ตีเอาแผ่นดินของเรากลับคืนมา และแก้แค้นให้ตัว
เราเองสำเร็จ เนื่องจากไม่มีผู้สืบทอดราชบัลลังก์ เสนาบดีทั้งหลายจึงเลือกข้าพเจ้าขึ้นเป็นผู้
นำของเรา พร้อมกันนี้ข้าพเจ้าก็ขอส่งบรรณาการมาเช่นเคย¹²⁶

สาสน์นี้ได้รับคำตอบที่น่าพอใจ ดังนี้ “เราเข้าใจชัดแล้วว่าท่านในฐานะที่เป็นประมุขของ
ประเทศได้ส่งคณะทูตมาจากโพ้นทะเล และเข้าใจว่าท่านจริงใจและจงรักภักดีต่อเรา” มีการบันทึก
ไว้ที่ปักกิ่งว่า พระเจ้าตากสินเป็น เจิ้ง เจา (C. 32)¹²⁷

เป็นที่ประจักษ์ว่า พระเจ้าตากสินทรงเสียพระสติไปบ้าง ๆ ของรัชกาล และทรงถูกถอดออก
จากราชบัลลังก์เมื่อเดือนมีนาคม ค.ศ. 1782 (พ.ศ. 2325) ในระหว่างที่มีการจลาจลซึ่งมีพระยา
สรรคบุรีเป็นหัวหน้า ด้วยความโหดเหี้ยมของตนเองและด้วยความเป็นที่นิยมของเจ้าพระยาจักรี จึง
ทำให้พระยาสรรคบุรีต้องพ่ายแพ้ไป เจ้าพระยาจักรีมาถึงกรุงธนบุรีเมื่อเดือนเมษายน ต่อมาไม่ช้า
เจ้าพระยาจักรีก็ปราบดาภิเษกขึ้นเป็นพระเจ้าแผ่นดิน และพรรคพวกของพระองค์ก็ให้ประหาร
พระเจ้าตากสิน พระยาสรรคบุรีรวมทั้งบริวาร เจ้าพระยาจักรีตามที่อนุชนรุ่นหลังรู้จักกันในนามว่า

สมเด็จพระพุทธยอดฟ้าจุฬาโลกมหาราชหรือรัชกาลที่ 1 นั้น คือต้นจ๊กก๊วยที่ปัจจุบัน พระองค์ทรงสถาปนาเมืองหลวงใหม่ขึ้นที่กรุงเทพฯ คนละฟากฝั่งแม่น้ำกับพระราชวังเดิมของพระเจ้าตากสิน ตรงที่ที่เป็นเมืองท่าของชาวจีนและเป็นศูนย์กลางการค้าซึ่งเจริญขึ้นมาในช่วงทศวรรษ 1770 (พ.ศ. 2313) ตลาดของชาวจีนจึงย้ายไปอยู่บริเวณวัดสามปลื้มนอกประตูเมืองด้านตะวันออกเฉียงใต้¹²⁸ ตลาดแห่งใหม่นี้เรียกกันว่า สำเพ็ง และปัจจุบันก็ยังเป็นศูนย์กลางของชาวจีนในกรุงเทพฯ ด้วย เหตุนี้เมืองหลวงใหม่ที่มีชาวจีนอาศัยอยู่กันอย่างหนาแน่นมาตั้งแต่ต้นแล้ว จึงทำให้กรุงเทพฯ เป็นนครหลวงใหญ่สุดเท่าที่เคยปรากฏมาในประเทศไทย

ประวัติศาสตร์จีนได้บันทึกเกี่ยวกับคณะทูตบรรณาการจากสยามไปเมืองจีน เมื่อ ค.ศ. 1782 (พ.ศ. 2325) พระยาสรรคบุรีอาจได้ส่งคณะทูตบรรณาการไปยังเมืองจีนในช่วงเวลาเล็กน้อยที่ดำรงอำนาจอยู่ระหว่างเดือนมีนาคมถึงเมษายน อย่างไรก็ตาม โดยข้อเท็จจริงแล้ว คณะทูตมักจะไปจากสยามในหน้าฤดูมรสุมตะวันตกเฉียงใต้ซึ่งเริ่มในฤดูร้อน ฉะนั้น คณะทูตจึงน่าจะเป็คณะทูตของรัชกาลที่ 1 มากที่สุด ซึ่งถ้าเป็นไปตามนั้นก็แสดงว่า รัชกาลที่ 1 ทรงส่งคณะทูตไปรายงานจักรพรรดิรวดเร็วอย่างผิดปรกติ คำตอบจึงชัดเจน กษัตริย์องค์ใหม่จึงได้รับการแนะนำให้ส่งรายละเอียดและขอพระราชทานการแต่งตั้งไปอย่างเป็นทางการ¹²⁹ ใน ค.ศ. 1784 (พ.ศ. 2327) รัชกาลที่ 1 ทรงส่งคณะทูตบรรณาการไปอีกครั้งหนึ่ง ในครั้งนี้ทรงร้องเรียนเป็นการล่อนพระองค์เพื่อสิทธิอำนาจและขอโล่ทองแดง 2,000 อันเพื่อใช้ในการต่อสู้กับพม่า¹³⁰ การขอร้องครั้งนี้ (อันได้แก่การซื้อทองนั้น พระราชบัญญัติของราชวงศ์ชิงได้มีข้อห้ามชาวต่างประเทศไว้)¹³¹ ทำให้พระเจ้า เจียน-หล่ง ต้องคิดทบทวน และในปี ค.ศ. 1786 (พ.ศ. 2329) เมื่อรัชกาลที่ 1 ทรงส่งคณะทูตบรรณาการไปอีกคณะหนึ่ง รัชกาลที่ 1 จึงทรงได้รับพระราชทานแต่งตั้ง

น่าประหลาดใจว่า รัชกาลที่ 1 ทรงได้รับพระราชทานพระนามภาษาจีนว่า เจิ้ง หั่ว (C.33) และเป็นไอรสของ เจิ้ง เจา (พระเจ้าตากสิน) พระราชบัญญัติของพระจักรพรรดิจีนเกี่ยวกับสยามเมื่อ ค.ศ. 1786 (พ.ศ. 2329) ระบุว่า “เราเห็นแล้วว่าประมุขของประเทศองค์ปัจจุบันได้สืบราชสมบัติต่อจากพระราชบิดา กษัตริย์องค์ปัจจุบันได้ส่งคณะทูตเพื่อมาถวายบรรณาการและความจริงใจของพระองค์ก็เป็นที่น่าสรรเสริญ”¹³² อาจเป็นไปได้ว่า พระราชสาสน์ของรัชกาลที่ 1 นั้นมีความเท็จอยู่ก็ได้ หรืออาจเป็นไปได้ว่า ผู้แปลแปลคำว่า “ไอรส” ผิดพลาดมาจากคำว่า “บุตรเขย” ตามที่ เจิ้ง จื่อ-หนาน¹³³ กล่าวถึงคำ เจิ้ง หั่ว ว่า ใช้สำหรับรัชกาลที่ 1 เมื่อตอนที่เสกสมรสกับพระธิดาของพระเจ้าตากสิน เชีย หุย จุง¹³⁴ เห็นว่า คำว่า เจิ้ง หั่ว เป็นการถอดความจากคำว่า “เจ้าฟ้า” ผิด ซึ่งหมายถึง “มกุฎราชกุมาร” อย่างไรก็ตาม มีบันทึกที่ปักกิ่งว่า กษัตริย์ราชวงศ์จักรีมีพระนามว่า เจิ้ง ตามพระเจ้าตากสิน ตราบเท่าที่สยามยังคงส่งบรรณาการให้จีนอยู่¹³⁵

กษัตริย์ราชวงศ์จักรีทั้งสององค์แรกได้ทำให้การค้าของประเทศและผูกขาดของหลวงเจริญขึ้นมาเพื่อที่จะเพิ่มผลิตผลให้เป็นสินค้าออกของสยามและเพื่อจัดหาลูกเรือประจำเรือของหลวง กษัตริย์ทั้งสองพระองค์จึงได้ส่งเสริมให้ชาวจีนอพยพเข้ามา แม้แต่เรือซึ่งเป็นของพวกเขาแผ่นดินเองก็ยังได้นำเอาชาวจีนกลับมาด้วย ซึ่งเป็นการละเมิดระบบบรรณาการและกฎข้อบังคับทางการค้าของราช-

วงศ์แมนจูโดยตรง¹³⁶ ฟินเลสัน ได้เขียนไว้เมื่อ ค.ศ. 1822 (พ.ศ. 2365) ว่า เนื่องจากพระเจ้าแผ่นดินและเสนาบดีของพระองค์ประสงค์ที่จะที่เพิ่มผลิตผลของประเทศ “ชาวจีนอพยพ... จึงได้รับการสนับสนุนให้อพยพเข้ามามากกว่าแต่ก่อน”¹³⁷ จากข้อความนี้ พอสรุปได้ว่า แนวโน้มในการอพยพเข้ามาของชาวจีนสูงขึ้นเรื่อยๆ นับตั้งแต่รัชสมัยของพระเจ้าตากสินมาจนถึงคริสต์ศตวรรษที่ 19

ระหว่าง ค.ศ. 1782 (พ.ศ. 2325) ซึ่งเป็นสมัยต้นราชวงศ์จักรี และ ค.ศ. 1854 (พ.ศ. 2397) ซึ่งเป็นปีที่สุดท้ายของการค้าผูกขาดของหลวงในสยาม ได้มีการส่งคณะทูตไปเมืองจีน 35 ครั้ง หรือเท่ากับ 4.9 ต่อทศวรรษโดยส่วนเฉลี่ย ซึ่งนับว่าเป็นอัตราสูง เห็นได้ชัดว่า เมื่อมีจุดประสงค์ในการค้าจึงได้เร่งส่งคณะทูตบรรณาการไปบ่อยครั้งเช่นนี้¹³⁸ ในการพัฒนาการค้าของหลวง ภัยพิบัติแห่งราชวงศ์จักรีองค์แรก ๆ จึงได้ฉวยโอกาสในทางการค้าโดยใช้ระบบบรรณาการ พระบรมราชโองการฉบับรวม ของ เฉียน-หลง (ค.ศ. 1754 หรือ พ.ศ. 2297) ซึ่งมีผลบังคับมาตลอดสมัยรัชกาลที่ 1 ดังมีข้อกำหนดต่อไปนี้ คือ ประเทศสยามจะต้องส่งคณะทูตไปเป็นประจำทุก ๆ สามปีโดยผ่านนครกวางตุ้ง คณะทูตจะต้องประกอบด้วยเรือสามลำ แต่ละลำมีลูกเรือ 100 คน และไม่จำกัดจำนวนสินค้าที่จะบรรทุกไปเมืองจีนโดยปลอดภาษี สินค้าเหล่านี้จะนำไปขายให้แก่โกลังสินค้าของพ่อค้าในนครกวางตุ้ง และส่งต่อไปยังเมืองหลวงและชายฝั่งที่ท่าหน้าของทูตบรรณาการได้ คณะทูตจะสามารถซื้อสินค้าใด ๆ ในเมืองจีนได้ตามปรารถนา ยกเว้นประเภทที่อาจทำให้เสียภาพของจักรวรรดิจีนต้องอ่อนแอลง ได้แก่ อาวุธ ทองแดง ดินปืน และผลงานทางด้านประวัติศาสตร์ นอกจากนี้ “พวกพ่อค้าที่ป่าเถื่อน” จาก “ประเทศโพ้นทะเล” สามารถจะเข้ามาทำการค้ากับจีนที่นครกวางตุ้งได้ทุก ๆ หนึ่งว่อน¹³⁹

เมื่อรัชกาลที่ 1 ทรงยึดถือข้อกำหนดประการสุดท้ายเช่นนี้ จึงได้ทรงใช้ชาวจีนที่อยู่ในกรุงเทพฯ และเมื่อตอนปลายรัชกาลทรงได้รับแจ้งมาว่า หากพระองค์ประสงค์ที่จะค้ากับจีน พระองค์จะต้องส่งตัวแทนชาวสยามที่ได้รับการรับรองแล้วไปเมืองจีน มิให้ส่งพ่อค้าชาวจีนเป็นผู้แทนการค้า¹⁴⁰ ความยุ่งยากที่สำคัญ ๆ ซึ่งภัยพิบัติแห่งราชวงศ์จักรีองค์แรก ๆ ได้ประสบนั้นสืบเนื่องมาจากความกระตือรือร้นที่จะต้องส่งบรรณาการบ่อยครั้งและพุ่มเพื่อยจนเกินไป¹⁴¹ ดังที่แฟร์แบงค์และเด็งได้สรุปข้อความเกี่ยวกับกรณีของสยามไว้ ดังนี้

หาก... ข้อคิดเห็นของเราถูกตั้งที่ว่า การส่งคณะทูตไปบ่อยครั้งในต้น ๆ คริสต์ศตวรรษที่ 19 เพื่อที่จะทำให้การค้าซึ่งแพร่หลายอยู่แล้วในเอเชียตะวันออกสะดวกมากขึ้นแล้วละก็ ระบบบรรณาการก็จะถึงวันเสื่อมลงอย่างแน่นอน และคณะทูตบรรณาการรวมทั้งพ่อค้าจีนเองด้วยก็จะทำให้ระบบบรรณาการเสื่อมเสียไปด้วย¹⁴²

พระบาทสมเด็จพระจอมเกล้าฯ (รัชกาลที่ 4) ทรงส่งคณะทูตบรรณาการไทยครั้งสุดท้ายในปี ค.ศ. 1853 (พ.ศ. 2396) ก็เพื่อที่จะขอบพระทัยพระจักรพรรดิที่ทรงรับรองพระองค์ เมื่อ ค.ศ. 1855 (พ.ศ. 2398) ได้มีการยกเลิกการค้าของหลวง และกระบวนการปรับปรุงประเทศให้ทันสมัยก็เริ่มขึ้น หน้าที่ในการส่งบรรณาการของสยามจึงเป็นอันล่มเลิกไป

เนื่องมาจากการกล่าวถึงเชื้อสายจีนในราชตระกูลไทยบ่อยครั้งและค่อนข้างซับซ้อน จึงควรอธิบายถึงการผสมผสานกันเช่นนี้ว่าเกิดขึ้นเมื่อใดและเช่นไร ก่อนที่จะได้บรรยายเกี่ยวกับความเจริญของสังคมจีนในคริสต์ศตวรรษที่ 19 ภายใต้พระมหากษัตริย์แห่งราชวงศ์จักรี จากพระราชนิพนธ์ของพระบาทสมเด็จพระจอมเกล้าฯ เป็นภาษาอังกฤษที่ทรงบรรยายไว้อย่างเห็นภาพว่า พระราชบิดาของรัชกาลที่ 1 “ได้สมรสกับธิดาสาวสวยของครอบครัวจีนที่มีมั่งคั่งที่สุดในย่านจีนหรือภายในเขตกำแพงเมืองและอยู่ทางมุมเมืองด้านตะวันออกเฉียงใต้ของอยุธยา”¹⁴³ ถ้าหากเป็นเช่นนั้นแล้วสตรีผู้นี้ก็เป็นพระมารดาของรัชกาลที่ 1 ฉะนั้น ต้นราชวงศ์จักรีจึงเป็นลูกครึ่งจีน แต่เอกสารจีนส่วนใหญ่กล่าวว่า รัชกาลที่ 1 เป็นบุตรเขยของพระเจ้าตากสิน นักปราชญ์ไทยบางท่านยืนยันกรานในทางตรงกันข้ามว่า พระเจ้าตากสินอภิเษกสมรสกับธิดาของรัชกาลที่ 1¹⁴⁴ แต่เนื่องจากกษัตริย์ทั้งสองพระองค์ต่างมีเจ้าจอมมากมาย และไม่มีการใช้นามสกุลกัน จึงเป็นงานหนักทางประวัติศาสตร์ที่พิสูจน์หรือหักล้างข้อมูลทั้งสองประการดังกล่าว แน่นอนทีเดียวแม้รัชกาลที่ 1 จะทรงมีพระสนมมากกว่าหนึ่งคนที่มีบรรพบุรุษเป็นชาวจีน ก็พอจะสรุปได้ว่า พระมารดาของรัชกาลที่ 2 เป็น “ไทยแท้” ในกรณีนี้ รัชกาลที่ 2 จึงทรงมีเชื้อจีนเศษหนึ่งส่วนสี่ และรัชกาลที่ 3 ทรงมีเชื้อจีนเศษหนึ่งส่วนแปด อย่างไรก็ตามรัชกาลที่ 4 ทรงเป็นโอรสของรัชกาลที่ 2 กับสมเด็จพระสุริเยนทรา¹⁴⁵ ผู้ซึ่งเป็นพระธิดาของพระพี่นางในรัชกาลที่ 1 และบิดาที่เป็นเศรษฐีจีน ฉะนั้น เนื่องจากพระมารดาามีเชื้อจีนเศษสามส่วนสี่ และพระบิดามีเชื้อจีนเศษหนึ่งส่วนสี่ พระบาทสมเด็จพระจอมเกล้าฯ (รัชกาลที่ 4) จึงทรงมีเชื้อจีนครึ่งหนึ่ง รัชกาลที่ 5 ทรงเป็นพระราชโอรสของรัชกาลที่ 4 กับพระราชนัดดาของรัชกาลที่ 2 ผู้ซึ่งจะต้องมีเชื้อจีนอย่างน้อยที่สุดก็เศษหนึ่งส่วนสิบหก ฉะนั้น พระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าฯ (รัชกาลที่ 5) จึงทรงมีเชื้อจีนมากกว่าเศษหนึ่งส่วนสี่

แมคโดนัลด์ กล่าวว่า¹⁴⁶ เป็นเรื่องค่อนข้างธรรมดาสำหรับชาวจีนที่ได้รับแต่งตั้งให้เป็นขุนนางจะถวายธิดาของตนให้พระเจ้าแผ่นดินเป็นพระสนมและเจ้าจอมหม่อมมหามเมื่อมีโอกาส หนึ่งในบรรดาสตรีเหล่านี้ ซึ่งเป็นธิดาของขุนนางเชื้อจีนได้เป็นเจ้าจอมในพระบาทสมเด็จพระจอมเกล้าฯ และต่อมาได้เลื่อนเป็นพระมเหสี ประสูติพระธิดาพระนามว่า พระองค์เจ้าเสาวภาผ่องศรี พระธิดาองค์นี้ต่อมาได้เป็นพระมเหสีในรัชกาลที่ 5 และเป็นพระมารดาของรัชกาลที่ 6 และรัชกาลที่ 7¹⁴⁷ ฉะนั้น อาจสรุปได้ว่า พระบาทสมเด็จพระมงกุฎเกล้าฯ (รัชกาลที่ 6) และพระบาทสมเด็จพระปกเกล้าฯ (รัชกาลที่ 7) มีเชื้อจีนมากกว่าครึ่งหนึ่งโดยบรรพบุรุษ

ดังนั้น เมื่อพิจารณาถึงกรณีต่าง ๆ เท่าที่ทราบเกี่ยวกับการมีเชื้อจีนผสมแล้ว ก็มีอยู่กรณีหนึ่งที่นับได้แต่คนแรกในราชวงศ์จักรีที่มีเชื้อจีน และโดยการมีเชื้อจีนผสมเพิ่มขึ้นอีกเรื่อย ๆ จึงทำให้ราชวงศ์นี้มีเชื้อจีนเข้มข้นมาจนถึงคริสต์ศตวรรษที่ 20 ความสำคัญทางสังคมเกี่ยวกับข้อเท็จจริงนี้ขึ้นอยู่กับองค์พระเจ้าแผ่นดินเองว่าจะทรงสำนึกและรับรู้ข้อเท็จจริงนี้หรือไม่

เชิงอรรถ บทที่ 1

1. Poujade 1946, 1678.
2. Mosolf 1932, 331; Credner 1935, 360; Helbig 1949, 163.
3. Briggs 1951, 247.
4. Graham 1924, II, 92.
5. Nunn 1922, 80.
6. "Mining" 1930, 107.
7. Credner 1935, 360; Helbig 1949, 163.
8. E.g., Graham 1924, I, 27.
9. Gerini 1905; Blythe 1947, 65.
10. Hsieh 1949, 45.
11. วันเดือนปีที่แน่นอนและองค์ประกอบของคณะทูตเมื่อปลายๆ คริสต์ศตวรรษที่ 13 (19) เหล่านี้ยังคงเป็นปัญหาอยู่ ตำนานของไทยภาคเหนือกล่าวว่าพ่อนรามคำแหงเองได้เสด็จไปเมืองจีนเมื่อ 1294 (1837) และ 1299–1300 (1842–1843) แต่ประวัติศาสตร์หยวนไม่ได้กล่าวไว้เลยว่ากษัตริย์แห่งหยวนได้เข้าเฝ้าพระเจ้าจักรพรรดิ ยิ่งกล่าวกันอีกด้วยว่า พ่อนรามคำแหงมิได้เสด็จไปไกลกว่ากวางตุ้งเลย แต่บริกส์ได้เชื่อกำบอกเล่าใดๆ ที่ว่าพ่อนรามคำแหงเสด็จไปยังเมืองจีน.
12. Hsieh 1949, 45–46.
13. ดู 1919, 36.
14. แต่อย่างไรก็ตาม สมเด็จพระยาดำรงราชานุภาพทรงเทียบว่า โหล-หู (Lo-hu) คือเมืองอุ๋ตงซึ่งเป็นที่มาของราชอาณาจักรศรีอยุธยามากกว่าจะเทียบกับโล่ว (Louvo) Hsieh 1949, 45–47 โหล-หู (Lo-hu) ส่งคณะทูตบรรณาการไปยังปักกิ่งเมื่อ 1289 (1832).
15. สมเด็จพระบรมราชาที่ 1 (1370–1388) ทรงได้รับการแต่งตั้งจากพระเจ้าจักรพรรดิราชวงศ์หมิง Hsieh 1949, 275.
16. การเดินทางครั้งที่สองซึ่งอาจจะเป็นใน 1407–1409 (1950–1952) นั้นได้เลามาถึงสยามอย่างแน่นอน และเมื่อไม่มีการเอ่ยชื่ออยุธยา การบรรยายทางภูมิศาสตร์ที่เกี่ยวกับ "ประเทศ" ตามหนังสือ หม่า ฮวน (Ma Huan's) *Ying-yai Sheng-lan* (C.8) จึงไม่เป็นที่สงสัยเลยว่า จุดหมายปลายทางของการเดินทางจะต้องเป็นอยุธยา ใน 1412 (1955) ราชสำนักในพระเจ้าจักรพรรดิได้ส่งคณะทูตอันมีขุนที่ หุง เป่า (Hung Pao) มายังสยามเพื่อนำโอรสของพระเจ้าแผ่นดินไทยกลับมารุ่งศรีอยุธยา เฟย์ ชิน (Fei Hsin) ได้จดบันทึกรายชื่อสยามไว้ในบรรดาชื่อประเทศต่างๆ ที่ตนได้ไปเยือนมาเป็นการส่วนตัวด้วย และการแวะพักของเฟย์ ชิน ก็อาจจะเป็นในช่วงการเดินทางไปหรือกลับจากเบงกอล ใน 1412–1414 (1955–1957) หรือ 1415–1418 (1958–1961) อยุธยาได้ส่งคณะทูตบรรณาการไปยังเมืองจีนพร้อมกับคณะของเจิ้งเหอเมื่อคณะนั้นกลับมาจากการเดินทางเรือครั้งที่หก ปี 1421–1422 (1964–1965) ดังนั้น สยามจึงอาจเป็นประเทศหนึ่งในบรรดาประเทศทั้งหลายที่เจิ้งเหอได้ไปเยือนมาเป็นส่วนตัวในการเดินทางเที่ยวนี้ ขากลับจากการเดินทางเรือครั้งที่เจ็ดในปี 1433 (1976) ได้แวะตามเมืองท่าในอ่าวไทยแห่งละหนึ่งหรือสองวัน ดู Duyvendak 1939, 363–366, 374, 386 และ Ch'en Y.T. 1940, 57–58.
17. หม่า ฮวน Ma Huan, *Ying-yai Sheng-lan*, 1416 และ เฟย์ ชิน Fei Hsin, *Hsing cha sheng-lan* (C.9), 1436 ข้อความตรงกันจากหนังสือทั้งสองเล่มนี้ปรากฏอยู่ใน Hsieh 1949, 275.
18. "ลูกหลานจีน" อย่างแท้จริง.
19. Hai-yü (C.10), 1537 ข้อความตรงกันปรากฏใน เซีย (Hsieh) 1949, 275 ในข้อความนี้ ฟังสังเกตว่าคนไทยเริ่มใช้นามสกุลกันเมื่อคริสต์ศตวรรษที่ 20.
20. Spinks 1956, 66–71 เมื่อกล่าวถึงความแตกต่างอย่างเด่นชัดระหว่างเครื่องปั้นดินเผาสุโขทัยและสวรวโลก Spinks สันนิษฐานว่าคงได้มีช่างทำหม้อชาวจีนจากสองสำนักที่ต่างกันอพยพเข้ามา ช่างจากสำนักหนึ่งจาก Tz'u-chou (ทางภาคใต้ของปักกิ่ง) มาถึงสุโขทัยเมื่อประมาณปี 1300 (1843) และช่างอีกสำนักหนึ่งจาก Lung-chüan (Chekiang) มาถึงสวรวโลกประมาณห้าสิบปีต่อมา.

21. Le May 1925.
22. Hsieh 1949, 275.
23. Hsieh 1949, 48.
24. Hsieh 1949, 49.
25. Yu Yung-ho, *Hai-shang chi-lieh* (C.15) ข้อความตรงกันนี้มีปรากฏอยู่ในสวี่ Hsü 1947, 118 ที่มาอื่นๆ ในสมัยคริสต์ศตวรรษที่ 17 (23) อีกหลายแห่งก็กล่าวว่า หลิน เต้า-เฉียน (Lin Tao-chien) ได้มาเป็นกษัตริย์อยู่ที่เกาะๆ หนึ่งทางทะเลตะวันออกเฉียงใต้หรือที่ Po-ni (ปรูไน) แต่เมื่อ Po-ni และ Ta-ni (ตานี) ปรากฏสับสนกันมากในตำราจีน จึงไม่อาจยึดเป็นหลักฐานที่จะตัดสินลงไปได้ว่า หลิน (Lin) มิได้ไปที่อื่นใดนอกจากที่ปัตตานี โดยเฉพาะอย่างยิ่งเมื่อดูตามเรื่องราวต่างๆ ของหลินที่ปรากฏอยู่ในนิยายพื้นบ้าน Hsü 1946, 111-120 ได้อธิบายถึงปัญหานี้อย่างรอบคอบ.
26. ข้อความมีปรากฏอยู่ใน Vol. 325 ใน *Ming Shih* ตามบทที่มีหัวเรื่องว่า "Po-ni chuan (Annals of Brunei)" แต่ตามที่ Hsü กล่าวนั้นน่าจะเป็นปัตตานีมากที่สุด.
27. Hsü 1946, 120.
28. เรื่องเล่าของแต่จิวเรื่องหนึ่งก็มีเกี่ยวกับ หลิน เต้า-เฉียน (Lin Tao-chien) ไปอยู่ชยาและสมรสกับพระธิดาของกษัตริย์ แต่เรื่องราวนี้ไม่อาจถือเป็นเรื่องจริงจึงได้บันทึก ดู Hsü 1946, 118.
29. Hsü 1946, 121-122.
30. จำนวนคณะทูตในาศัยการพินิจพิจารณาของสวี่ (Hsieh) ตาม *Ming shih* หนังสือประวัติศาสตร์ยี่สิบสี่เล่ม และ *Encyclopedia of Imperial Dynastic Record*, Hsieh 1949, 46-50.
31. Fairbank and Teng 1941, 204.
32. Hsieh 1949, 49.
33. Wood 1926, 97.
34. Campo 1940, 22-25 ในช่วงคริสต์ศตวรรษที่ 16 (22) ชาวโปรตุเกสเป็นคู่แข่งที่สำคัญของพ่อค้าชาวจีน ประมาณว่ามีชาวโปรตุเกสอยู่ในอยุธยา 300 คนเมื่อกลางคริสต์ศตวรรษที่ 16 (22) อย่างไรก็ตาม เรือสำเภากองโปรตุเกสก็ทำการบรรทุกสินค้าสยามไปทางภาคใต้และตะวันตกยังนครศรีธรรมราช ปัตตานีและมะละกามากกว่าที่จะไปหาตะวันออกยังเมืองจีน ซึ่งเรือสำเภารจีนและสยามทำการค้าขายอยู่เป็นส่วนใหญ่.
35. Hsü 1946, 107.
36. Hsü 1946, 110.
37. Anderson 1890, 80 ดู Hale 1904, 197, 205, 207 สำหรับรายละเอียดอื่นๆ เกี่ยวกับชาวจีนในปัตตานีและเมืองบริเวณใกล้เคียงด้วย, 1600-1605.
38. *Tung-hsi-yong k'ao*, (C.21), 1671 หรือ 1617 แปลจากข้อความที่คัดมาจาก Hsieh 1949, 275.
39. คัดข้อความมาจาก Giles 1938, 277.
40. Anderson 1890, 80.
41. Vliet 1638, 93.
42. *Tung-hsi-yang k'ao*, 1671 หรือ 1617 คัดข้อความจาก Sun 1931, 15.
43. Giles 1938, 175.
44. Vliet 1638, 51 Boxer กล่าวถึงเมือง Chincheeu, Chincheo หรือบางทีก็จีนจิว หรือ (Chincheeu) ในสมัยพ่อค้าชาวโปรตุเกสและฮอลันดาพวกแรกๆ เพื่ออ้างถึงกรรมที่เกิเกิดขึ้นส่วนใหญ่แถบบริเวณอ่าวอัมมิง และบางครั้งก็แถบ จาง-โจว (Chang-cho) หรือ ฉวน-โจว (Ch'uan-chou) ในฐานะเป็นเมืองท่าโดยเฉพาะพิเศษ อย่างไรก็ตาม จีนจิว หรือ (Chinseew) เป็นบริเวณย่านการค้าในเขตชายฝั่งทะเลที่พูดภาษาสกเกียนทางภาคใต้ของฟูเกี้ยน ดู Boxer 1953, Appendix "Chincheo."
45. Giles 1938, 281-303.
46. Anderson 1890, 253.
47. Vliet 1638, 68.
48. Vliet 1638, 90, 93.
49. Vliet 1638, 92.
50. Giles 1938, 212-221, 304; Nunn 1922, 82-83.
51. Vliet 1638, 51.
52. Anderson 1890, 42, 426.

53. Vliet 1638, 89, 92.
54. Vliet 1638, 51.
55. Hutchinson 1940, 34.
56. Giles 1938, 323.
57. Giles 1938, 324.
58. Gervaise 1688, 29; Tachard 1686, 365.
59. คัดข้อความจาก Anderson 1890, 426.
60. Gervaise 1688, 29; Tachard 1685, 365 รายละเอียดอื่นเกี่ยวกับการค้าของจีนมีอยู่ใน Anderson 1890, 422-423.
61. Hutchinson 1940, 191; Thompson V. 1941, 209.
62. Sarasas 1942, 49.
63. เรื่องราวเหล่านี้ไม่อาจกล่าวอย่างละเอียดได้เนื่องจากไม่มีที่พอ ดู MacNair 1926, 3; Vliet 1638, 51.
64. Ling 1912, 79; Helbig 1949, 157 ตาม Sun (1931, 15), Hai-kuo wen-chien-lu (C.22) ซึ่งเสร็จบริบูรณ์เมื่อ ค.ศ. 1730 กล่าวว่า “หลังจากที่พวกแมนจูบุก Shanhaikuan นั้น ชาวจีนมากมายพากันหนีลงใต้ เข้ามายังสยาม” แต่นักเขียนผู้นี้ไม่สามารถบอกได้ว่านำข้อความนี้มาจากที่ใด ในหนังสือเล่มเดิม.
65. วันเดือนปีของคณะทูตได้มาจาก Hsieh (Hsieh) 1949, 50-52 และจาก Fairbank และ Teng 1941, 193-194.
66. สำหรับช่วงสมัยนี้ ข้อมูลในเรื่องความสวามิภักดิ์อันสัมพันธ์กับความดีของคณะทูตบรรณาการนั้นเป็นเรื่องยากที่จะประเมินได้ เพราะกษัตริย์ไทยที่ครองราชย์ส่วนใหญ่เป็นผู้ซึ่งจบปลัดลงมาได้หรือมีเจ้านั่นขึ้นครองราชย์ด้วยวิธีการรุนแรงและฆาตรกรรม ดังนั้น เมื่อระยะต้นๆ ของการครองราชย์ กษัตริย์ที่ครองราชย์ส่วนใหญ่จึงครองปลัดก็อย่างไม่น่าแปลกใจ ส่วนตลอดสมัยที่อยุธยาเป็นราชธานีมีสิทธิถูกต้องเดิมที่นั่นจึงมิได้มีการทำหายเกิดขึ้นเลย ฉะนั้น ข้อมูลในเรื่องความสวามิภักดิ์จึงพอจะกล่าวได้คร่าวๆ ว่าเป็นไปอย่างมั่นคงมาตลอดช่วงระยะนี้.
67. Loubère 1693, 11, 112.
68. Hutchinson 1940, 12, 181.
69. E.g., Crawford 1823, 104; Malcom 1839, 139; Malloch 1852, 9; Ratzel 1876, 161; Gottwaldt 1903, 75; Frankfurter 1904, 9; Mosolf 1932, 331; Thompson V. 1941, 104; Hsieh 1949, 279; Purcell 1951, 112.
70. ชาวจีนส่วนมากมาตั้งหลักแหล่งในผืนแผ่นดินสยามระหว่างคริสต์ศตวรรษที่ 17 (23) ที่อยุธยา ปากน้ำโพ บางปาลสร้อย แปดริ้ว ทำจีน บ้านดอน นครศรีธรรมราช สงขลา ปัตตานี และเกาะภูเก็ต อาจเป็นไปได้ว่าชาวจีนยังได้มาตั้งหลักแหล่งอยู่ที่จันทบุรี กรุงเทพฯ แม่กลอง เพชรบุรี ราชบุรี ไซยา หลังสวน และตรังด้วย แม้จะไม่ปรากฏหลักฐานข้อความเป็นพิเศษก็ตาม.
71. Sun 1931, 15 คัดข้อความจากหนังสือของชาวญี่ปุ่นสมัยใหม่ ประมาณว่าชาวจีนในสยามเมื่อคริสต์ศตวรรษที่ 17 (23) ถึง 1,400,000 อันเป็นตัวเลขที่เหลวไหล ซึ่งอาจจะเป็นการยกเพื่อให้หมายถึง “มากมายก่ายกอง” หรืออาจจะพิมพ์ 14,000 ผิดเพี้ยนไปได้ De la Loubère (1693, 11) ประมาณว่าพลเมืองทั้งหมดของประเทศมี 1,900,000 มิใช่ 900,000 ดังที่ Purcell (1951, 115) กล่าวว่า อย่างไรก็ตาม ตามที่ Burney (1826, 51) กล่าวว่าไว้ว่า การคาดประมาณของ De la Loubère นั้น อาจจะไม่ได้รับเอาพวกมลายูและลาวบางพวกเข้าไว้ด้วยก็ได้ แม้หากว่าตัวเลขของ De la Loubère จะเป็นตัวเลขที่ได้จากการประเมินอย่างผิวเผิน ชาวจีนก็น่าจะมีจำนวน 19,000 คน ซึ่งเท่ากับ 1% ของประชากรทั้งหมด.
72. Chaumont 1686, 109; Hutchinson 1940, 14; Choisy 1687, 217; Kaempfer 1727, 42.
73. ดูแผนที่ของ Loubère 1693 และ Kaempfer 1727.
74. Chaumont 1686, 109; Loubère 1693, 112 และแผนที่.
75. Vliet 1638, 66.
76. Loubère 1693, 112; James 1922, 587.
77. Chaumont 1686, 80.
78. Vliet 1638, 103.
79. Choisy 1687, 241; Loubère 1693, 47.
80. Loubère 1693, 62.

81. Pallu 1668, 121; Anderson 1890, 228-229.
82. Letter quoted in Giles 1938, 276-277.
83. Vliet 1638, 51.
84. Quoted from Giles 1938, 316.
85. Pallu 1668, 126.
86. Forbin 1689, 508.
87. Quoted in Anderson 1890, 426. There spelled "Vphrah Sivepott."
88. Choisy 1687, 316.
89. Kaempfer 1727, 38. There spelled "Peja Jummerraad."
90. Fairbank and Teng 1941, 168.
91. Chen T. 1940, 51.
92. Ratzel 1876, 64.
93. Chen T. 1940, 51; Hsüeh 1894, 138; MacNair 1926, 4.
94. Chen T. 1940, 57.
95. Ch'en H.M. 1754, 128.
96. Ch'en H.M. 1754, 129-130.
97. แปลจากข้อความคัดมาจาก Hsieh 1949, 51.
98. แปลจากข้อความคัดมาจาก Hsieh 1949, 51 ดู Bowring 1857, I, 77-78 ด้วย.
99. แปลจากข้อความคัดมาจาก Hsieh 1949, 51.
100. Bowring 1857, I, 78; Hsieh 1949, 52.
101. Hsieh 1949, 52.
102. ตอนที่ 225 ใน *Ta-ch'ing yü-li* (The Legal Code of the Great Ch'ing) รวบรวมในรัชกาล Ch'ing-lung ข้อความคัดมาจาก Staunton 1810, 543.
103. Fairbank และ Teng (1941, 194-195) มีฉบับนี้ที่กรายการคณะทูต ปี 1722, 1729, 1762, 1765 และ 1768 ไว้ในตาราง ทั้งหมดฉบับที่อยู่ใน Hsieh 1949, 51-52.
104. Graham 1924, II, 94-95.
105. *Huang-ch'ing wen-hsien t'ung-k'ao* (C.23), Vol. 297, 1747. Quoted in Hsü 1946, 105.
106. Gerini 1905, 32.
107. Quoted in Gerini 1905, 31-32.
108. Gerini 1905, 39-41.
109. Wood 1926, 232.
110. *Hai-kuo wen-chien-lu*, 1731. Translated from the passage quoted in Hsieh 1949, 276.
111. Bowring 1857, I, 65-66.
112. Turpin 1771, 161, 64.
113. Hutchinson 1940, 14, 273.
114. ทฤษฎีและความคิดเห็นที่สำคัญๆเกี่ยวกับพระยาตากในหนังสือของพวกตะวันตกนั้น ได้แก่ หนังสือของ Turpin (1771, 117) นักประวัติศาสตร์ชาวฝรั่งเศส ต้นฉบับพระราชนิพนธ์ของพระบาทสมเด็จพระจอมเกล้าเจ้าอยู่หัวเกี่ยวกับพระยาตากก็มีการแปลเป็นบางตอนและตีพิมพ์ใน *Siam Repository* (1869, 258) และ *Bangkok Calendar* (1871-86) Parker (1897, 117-118) Gerini (1898, 158-159) และ Landon (1941, 6-7) ("Hai Hong") ตามรูปที่ Landon ให้ไว้ และ ("Yong") ตามที่ Gerini เขียนนั้นเป็นการเขียนทับศัพท์ของคนไทยตามสำเนียงแต้จิ๋วของคำว่า ไห่-ฟ่ง (Hai-feng) และ หยง (Yung) ตามลำดับ นักเขียนหลายคนก็สรุปชื่อเอาแต่หนังสือไทยเท่านั้น จะตีความหมายของชื่อ "Hai Hong" ผิด ว่าเป็นชื่อสถานที่ที่พระบิดาพระเจ้าตากมาจากในเมืองจีน อย่างไรก็ตาม หนังสือของจีนกล่าวอย่างชัดเจนว่าที่บ้านเกิดเมืองเดิมของ Cheng Ta ก็คือ เฉิง-ไห่ (Ch'eng-hai) และไม่ใช่ ไห่-ฟ่ง (Hai-feng) ดู Ch'en Y.T. 1941, 269 พระบาทสมเด็จพระจอมเกล้าเจ้าอยู่หัวทรงพระราชนิพนธ์ว่า พระยาตากประสูติที่เมืองตาก แต่ทว่าไม่มีเอกสารอื่นๆเชื่อตามนั้นเลย.
115. สิ่งที่เกิดขึ้นกับพระบิดาพระเจ้านั้นมิได้สอดคล้องกับข้อความในเอกสารอื่นๆ เลย แต่พระบิดาพระเจ้าตากอาจจะได้สิ้นชีพไปหรือกลับไปเมืองจีนก่อน 1767 (2310) ก็ได้ ด้วยเหตุที่มีได้ปรากฏว่าได้รับยศบรรดาศักดิ์เลย ส่วนนางนกเอี้ยงได้รับราชทินนามเมื่อ 1768 (2311) และสิ้นชีพเมื่อ 1774 (2317).

116. Gerini กล่าวว่า หลังจากที่พระยาตากประสูติมาได้สองสามวัน ลางร้ายบังเกิดขึ้นอันทำให้พระบิดาพระ-
 ายาทกอยจะจัดทหารทั้งเสี้ย แต่พระมารดาคัดค้านไว้ การถกเถียงกันด้วยเรื่องนี้ทราบถึงขุนนางผู้หนึ่ง ซึ่งเป็นผู้
 แก้ปัญหาด้วยการรับทราบกันเป็นบุตรของตนเองเสีย ตาม Landon กล่าวว่า เนื่องจากทหารกลุ่มนี้มีลักษณะรูปร่าง
 คึกคะนองมาแต่เริ่มแรกแล้ว จึงทำให้ขุนนางสนใจมาก.
117. Sarasas 1942, 100 ซึ่งพิจารณาฐานะไปในทางที่เกิดจากความเป็นชาตินิยมจนเกินไป ยืนยันว่าพระเจ้า
 ตากสินเป็นคนไทยแท้ และว่า "การอ้างจนเกินควร" ไปในทางตรงข้าม เป็นเรื่องกวนทางการเมืองที่ทำให้เชื่อตาม
 ข้อเท็จจริงที่ว่าพระเจ้าตากสินเป็นเด็กที่ใช้ชีวิตอยู่ท่ามกลางชุมชนชาวจีน.
118. Credner 1935, 193, 361.
119. Turpin 1771, 9.
120. Crawford 1823, 103.
121. *Bangkok Calendar* 1871, 86.
122. Launy 1920 Documents Historiques II. 267-269 ข้อความนี้แปลมาจากจดหมายของ M. Corre's
 ถึง M. le Fiscal of Malacca ลงวันที่ 1 พฤศจิกายน 1769 (2312).
123. เอกสารนี้ได้มาจาก *Annals of Songkhla* ตาม Hsia Ting-hsün ได้รวบรวมและวิเคราะห์ไว้ Hsia
 1953, 40-51.
124. แปลจากข้อความที่คัดมาจาก Hsieh 1949, 53.
125. กล่าวกันว่าพระเจ้าตากสิน "ทรงเข้มงวดกวดขันกับราชสำนักของพระองค์มาก ทรงปฏิบัติพระองค์ตาม
 แบบผู้ตั้งขุนนางจีนที่ดีโบราณอย่างสมบูรณ์" Tsan 1953, 12.
126. แปลจากข้อความที่คัดมาจาก Hsieh 1949, 53.
127. "Chao" อาจมาจากราชทินนามของไทย "เจ้า" ในสยาม นามสกุลจีนของพระเจ้าตากสินมักจะสะกดเป็น
 Tae หรือ Tay ตามสำเนียงแต้จิ๋ว เมื่อ Landon 1941, 6 ใช้ "Tay Cheow."
128. *Seidenfaden* 1928, 67.
129. Parker 1897, 118.
130. Parker 1897, 118.
131. Fairbank and Teng 1941, 172.
132. Translated from the quotation in Hsieh 1949, 54.
133. *China and Siam* ต้นฉบับที่ไม่ได้ตีพิมพ์ ซึ่ง Landon 1941, 7 อ้างถึง.
134. Hsieh 1949, 54.
135. Hsieh 1949, 54-56 รัชกาลที่ 2 ทรงได้รับพระนามภาษาจีนว่า เจิ้ง โฟ (C.34) รัชกาลที่ 3 เจิ้ง ฟู
 (C.35) รัชกาลที่ 4 เจิ้ง หมิง (C.36).
136. Cf. เรื่องราวของพระบาทสมเด็จพระจอมเกล้าเจ้าอยู่หัวซึ่งตีพิมพ์ใน *Siam Repository* 1869, 66-67, 111.
137. จดหมายของ Finlayson ลงวันที่ 15 มิถุนายน ค.ศ. 1882 คัดข้อความลงใน Finlayson 1826, XVI.
138. Fairbank and Teng 1941, 199.
139. Fairbank and Teng 1941, 170-173.
140. Parker 1897, 118.
141. For numerous instances, see Hsieh 1949, 54-56.
142. Fairbank and Teng 1941, 206.
143. Quoted in Bowring 1857, I, 65-66.
144. พระบาทสมเด็จพระพุทธยอดฟ้าจุฬาโลกทรงยกเลิยศตำแหน่งพระราชินีของพระเจ้าตากสิน หลังจาก
 พระเจ้าตากสินทรงถูกประหารชีวิต และพระนางคงมีชื่อเรียกกันว่า หม่อมชวน ดูไม่น่าจะเป็นไปได้ว่าพระนางจะเป็น
 พระธิดาของรัชกาลที่ 1 เนื่องจากว่าพระองค์จะไม่ทรงทำให้พระธิดาของพระองค์เองและเป็นเจ้าฟ้าในพระราชวงศ์
 รุ่นแรกต้องลดพระเกียรติให้ต่ำลงไปถึงเช่นนั้นได้ ดู Ch'en Y.T. 1941, 270.
145. การล่อบ้างก็สกุลของพระราชวงศ์ไทยมีปรากฏอย่างละเอียดใน Smith 1944.
146. McDonald 1884, 146.
147. Smith 1944, 152; Smith 1947, 51.

1.1 จานสังคโลก อายุราวพุทธศตวรรษที่ 21 จุดเด่นอยู่ที่ลายปลาคู่เป็นคติที่มาจากจีน หมายถึงสัญลักษณ์หยิน-หยาง หรือคู่แห่งความสมดุลในระบบจักรวาล นอกจากนี้ยังมีลายลายที่นิยมซึ่งรับอิทธิพลจีนโดยตรง เช่นลายดอกโบตั๋น ลายเบญจมาศ ลายหงส์จีน ลายดอกบัว

1.1

1.2

1.2 ในการขุดสำรวจกรุองค์ปรางค์ประธานของวัดมหาธาตุ จ.อยุธยาปี พ.ศ. 2499 ซึ่งชั้นล่างสุดของกรุเป็นที่ประดิษฐานพระบรมสารีริกธาตุ พบตลับทองคำขนาดเล็กรูปสิงโตจีน เป็น 1 ใน 20 รายการเครื่องทองที่บรรจุอยู่ในปลาหินเขียนลายทอง สันนิฐานว่าตลับสิงโตจีนทองคำนี้ เป็นฝีมือช่างทองชาวจีน ใช้ใส่เครื่องแป้งของสตรีสูงศักดิ์ เป็นธรรมเนียมของคนไทยโบราณในการนำของล้ำค่าของผู้ตายถวายเป็นพุทธบูชา

1.3 บานประตูไม้สลักจากวัดหันตรา รูปเขี้ยวกางขนาดใหญ่ยืนถืออาวุธ ที่พิพิธภัณฑเจ้าสามพระยา จ.อยุธยา จากตำนานอายุกว่าพันปีของจีน เมื่อถึงให้จงฮ่องเต้ถูกปีศาจรบกวนเวลาบรรทม ทหารเอกสองคนรับอาสาเฝ้าพระทวารห้องบรรทม ปีศาจก็ไม่มารบกวนอีกเลย ด้วยความเกรงใจ จึงโปรดให้เขียนภาพทหารเอกทั้งสองที่บานประตูแทน เป็นที่มาของเขี้ยวกางหรือทวารบาลตามคติจีน

1.3

1.4.1

1.4.2

1.4.1 เมื่อมีการสำรวจขององค์ปรางค์ประธานวัดราชบูรณะ จ.อยุธยา พบเครื่องทองสมบัติกษัตริย์จำนวนมาก หนึ่งในภาพในกรุพางานจิตรกรรมยุคอยุธยาตอนต้น ภาพเขียนส่วนหนึ่งเป็นงานจิตรกรรมโดยช่างเขียนจีน มีภาพเทวดาจีนพร้อมคำอุทิศส่วนกุศลด้วยอักษรจีน (ปัจจุบันภาพเหล่านี้เลือนหายไปมาก) การที่จิตรกรรมจีนไปปรากฏในกรุสมบัติกษัตริย์ซึ่งเป็นสถานที่สำคัญยิ่งเช่นนี้ บ่งบอกถึงบทบาทและสถานะของคนจีนในสังคมไทยตั้งแต่ต้นอยุธยา เชื่อกันว่าวัดราชบูรณะสร้างขึ้นในสมัยของพระเจ้าสามพระยา (พ.ศ.1967-1991)

(1.4.2 คัดลอกลายเส้นขึ้นใหม่จากภาพถ่ายเก่าของศูนย์ข้อมูลเมืองโบราณ คัดลอกโดยสุพจน์ คุณานุกุล)

1.5

1.5 จิมก้อง หรือการที่ราชสำนักสยามส่งคณะทูตพร้อมเครื่องบรรณาการถวายจักรพรรดิจีน เป็นการทูตแบบโบราณบวกกับผลประโยชน์ที่คุ้มค่าของระบบแลกเปลี่ยนเครื่องบรรณาการ มีหลักฐานการส่งคณะทูตไปเมืองจีนของแคว้นในที่ราบลุ่มภาคกลางช่วงประมาณ 70 ปีก่อนสถาปนาอยุธยา ภาพเขียนนี้จักรพรรดิเฉียนหลงโปรดให้ช่างหลวงวาดขึ้นเมื่อปีพ.ศ. 2305 เป็นภาพของราชทูตไทยตอนปลายอยุธยา

1.6 ที่วัดทองธรรมชาติวรวิหาร คลองสาน ธนบุรี วัดโบราณที่มีการบูรณะครั้งใหญ่ในสมัยรัชกาลที่ 3 (พ.ศ.2367-2394) มีจิตรกรรมในพระอุโบสถที่น่าสนใจคือผนังด้านหลังพระประธานเป็นภาพก่งสี หรือกลุ่มเคหสถานของคหบดีจีน อาคาร ขอบนอกของก่งสีสร้างเป็นเรือนแถวไม้ที่ปลูกอย่างมั่นคงและเป็นระเบียบเพื่อการค้าและอยู่อาศัยของคนจีนในยุคต้นรัตนโกสินทร์ มีร้านขายเนื้อ หมู ขนมน ร้านตัดเสื้อผ้า ร้านตัดผมชาย ถือได้ว่าเป็นจุดเริ่มต้นของวัฒนธรรมห้องแถว ที่มากับการค้าและคนจีนทั่วไปในอุษาคเนย์

1.7 จิตรกรรมไทยในระดับสุดยอดในยุครัชกาลที่ 3 อยู่ที่วัดสุวรณาราม ริมคลองบางกอกน้อย ธนบุรี เป็นสถานที่ ประชันฝีมือของอาจารย์ทองอยู่ และอาจารย์คงแป๊ะ ซึ่งเป็นช่างเขียนจีนที่ลือนามในยุคนั้น แม้ว่าภาพทั้งหมดคือเรื่อง ราวของทศชาติชาดก แต่ก็มีความละเอียดของชีวิตผู้คนในช่วงเวลานั้นเก็บซ่อนอยู่มากมาย รวมทั้งเงินพ่ายเรือขายผัก ตามบ้านเรือนริมน้ำ สะท้อนถึงธรรมชาติของคนจีนที่ทำการค้าขาย เริ่มจากเล็กๆ แล้วค่อยขยายกิจการจนร่ำรวย

1.8

1.8 วัดใหญ่อินทาราม บางพลาร้อย จ.ชลบุรี วัดสำคัญที่พระเจ้าตากสินเคยพักไพร่พลก่อนปราบนายทองอยู่ยกเล็ก วัดนี้มีการซ่อมแซมบูรณะครั้งใหญ่ในสมัยรัชกาลที่ 3- 4 (พ.ศ. 2367-2411) พร้อมวาดจิตรกรรมภายในอุโบสถ บน จิตรกรรมเรื่องชาดกมหาชนก มีเรือกำปั่นที่ฝรั่งเป็นกัปตันสองกลอง แต่ลูกเรือทั้งหมดเป็นจีน สะท้อนภาพความจริง ของแรงงานจีนนอกแผ่นดินเกิดที่มีอยู่ในทุกสาขาอาชีพ รวมทั้งในธุรกิจพาณิชย์นาวีโบราณ

1.9

1.9 วัดมณีมมาวาส หรือวัดกลาง จ.สงขลา เป็นวัดที่มี มาแต่ยุคอยุธยา ปรับปรุงบูรณะครั้งใหญ่ในรัชกาลที่ 4 เขียนจิตรกรรมเต็มผนังอุโบสถภายใน มีจารึกระบุที่ภาพ พุทธประวัติว่าเขียนในปีที่ตรงกับปีพ.ศ. 2406 ภาพ ช่วงหนึ่งเป็นคดีของพ่อค้าจีนที่มั่งคั่ง ร่ำรวยขอบ ชิดก่อกำแพงอิฐ คล้ายกับบ้านคหบดีในสงขลายุคนั้น แต่ ที่น่าสนใจคือภายในคดีของพ่อค้าจีนที่มีหญิงไทยนั่งอยู่ นั้น คือภริยาชาวไทยของเจ้าของเคหสถาน ซึ่งเป็นปกติที่ เศรษฐีจีนยุคนั้นจะแต่งงานกับหญิงไทยหรือหญิงพื้นเมือง

1.10 สิมอีสาน หรืออุโบสถของภาคอีสาน อาคารขนาดเล็กจึงมีข้อห้ามผู้หญิงเข้าไปภายใน ดังนั้นจิตรกรรมฝาผนังจึงวาดทั้งด้านในและด้านนอกผนังข้างเขียนเป็นช่างพื้นบ้าน งานเขียนที่เรียบง่ายและตรงไปตรงมา บางครั้งก็เก็บภาพเรื่องราวร่วมสมัยไว้ เช่นจิตรกรรมฝาผนังของอุโบสถวัดป่าไร่โรมหาสารคาม สะท้อนภาพธุรกิจของคนจีนที่บุกถึงหัวเมืองชายขอบทางภาคอีสานตั้งแต่อดีต จิตรกรรมชุดนี้วาดในพุทธศตวรรษที่ 5 (พ.ศ.2411-2453) พิจารณาได้จากเครื่องแต่งกายของชายไทยในภาพ

1.11 สำเภากินภายในวัดยานนาวา ริมแม่น้ำเจ้าพระยา ถนนเจริญกรุง จำลองขนาดเท่าจริง สร้างในสมัยรัชกาลที่ 3 (พ.ศ. 2367-2394) เพื่อเป็นอนุสรณ์ของการหมดยุคสำเภา เพราะสำเภากินเริ่มล้าสมัย แทนที่ด้วยเรือกำปั่นของฝรั่งเศสวันตกที่แล่นเร็วและคล่องตัวกว่า

1.12

1.12 พระที่นั่งเวหาศจำรูญ หรือในชื่อจีน “เทียนเหมงเต๋ย” (เทียน แปลว่า เวหา เหมง แปลว่า จำรูญ เต๋ย แปลว่า พระที่นั่ง) เป็นพระที่นั่งสองชั้นสร้างในแบบศิลปะจีนอย่างงดงาม โดยกลุ่มพ่อค้าชาวจีนในไทยสร้างถวายพระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัวในปี พ.ศ. 2432 (ค.ศ.1889) ภายในพระที่นั่งเป็นที่ประดิษฐานพระป้าย 4 ซึ่งมีพิธีหลวงตามธรรมเนียมจีนสังเวทพระป้ายในวันตรุษจีนทุกปี

1.13 พระบรมรูปรัชกาลที่ 4 ทรงพระภูษาตามแบบราชสำนักแมนจู ราชวงศ์ชิง วาดโดยช่างหลวงแห่งราชสำนักจีน เข้าใจว่าวาดขึ้นจากรูปถ่ายที่ส่งไปจากสยาม พระบรมรูปนี้อยู่ในพระที่นั่งเวหาศจำรูญ มีชื่อน่าสังเกต คือลายบนเสื้อทรงด้านหน้าที่พระอุระนั้นเป็นรูปสิงโตจีน ส่วนจักรพรรดิจีนนั้นจะเป็นลายมังกร สกวนไว้สำหรับจักรพรรดิเท่านั้น

1.13

1.14

1.14 เหรียญทองคำและเงิน จัดสร้างขึ้นในวโรกาส 60 พรรษารัชกาลที่ 4 ขนาด 45 มม. ด้านหนึ่งเป็นตราพระมหามงกุฏ อีกด้านหนึ่งมีอักษร “กรุงสยาม” อยู่กลางอักษรจีน 4 ตัว “แต่เม้งทงป้อ” แปลว่าเงินตราของแต่เป้ง “แต่เป้ง” เป็นพระปรมาภิไธยอย่างจีนของรัชกาลที่ 4 หมายถึงพระเจ้าแต่ และพระนามเป้ง

1.15

1.15 รัชกาลที่ 4 ทรงเชื่อว่าเมืองสยามรอดพ้นจากภัยพิบัติทุกครั้ง เพราะมีเทวดาประจำเมืองปกปักรักษาเมือง เทวดาองค์นี้ได้รับการสร้างขึ้นและขนานนามว่า “พระสยามเทวาธิราช” สร้างขึ้นประดิษฐาน ณ พระที่นั่งไพศาลทักษิณ ภายในพระบรมมหาราชวัง พระสยามเทวาธิราชสร้างขึ้นอย่างเทวดาไทยตามคติวิญญาณนิยม(ผี)ผสมพราหมณ์ สถิตในเรือนแก้วทำด้วยไม้จันทน์แบบวิมานแก่งจีน มีคำจารึกที่ผนังด้านหลังเป็นอักษรจีน แปลความว่าที่สิงสถิตแห่งพระสยามเทวาธิราช

1.16 ลำเภาจินอกเกียนหน้าอ่าวกระบี่ ภาพนี้ถ่ายไว้ในช่วงทศวรรษ 2490-2500 ชาวบ้านเรียกลำเภานี้ว่าเรือใบสามหลัก เป็นเรือขนถ่านไม้โก่งจากเตาเผาถ่านในอ่าวระนอง พังงา กระบี่ไปขายที่ป็นัง สิงคโปร์ บางครั้งไปไกลถึงอินโดนีเซีย เรือใบสามหลักนี้เลิกไปหลังปี พ.ศ. 2500 เพราะคว่ำเรือในสิงคโปร์และป็นังหันมาใช้แก๊สทุ้งต้มแทนจากบันทึกการค้าของเกาะลันตา แต่ละเดือนจะมีเรือสามหลักเข้ามาขนสินค้าประมาณ 30-40 เที่ยว นอกจากถ่านไม้แล้ว สินค้าบนเรือยังมี ปลาเค็ม ข้าวสาร น้ำมันยาง ชัน เปลือกไม้

(ภาพจาก สุเทพ จันทระ ศูนย์วัฒนธรรมกระบี่)